

คำแปลคัมภีร์พุทธบาทมงคล

บุคคลพึงระลึกถึงมงคล ๑๐๘ อย่างนี้ ณ พ้นภายใต้ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสองของ ๒๘
 พระผู้มีพระภาค มีจักรเกิดขึ้น มีช่อกำข้างละพัน มีกง มีคุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง
 มงคล ๑๐๘ เหล่านี้คือ หอก ลุกวามีลิริ กลอง^๑ โสวัตติกะ^๒ ดอกไมกรอบบนศีรษะ
 ถาดทอง ภัทรบิฐ ปราสาท ขอ ประคู้^๓ เสวตฉัตร พระขรรค์แก้ว กำห่างนกงู
 มงกุฎ สายสร้อยแก้ว พัดมณีวาลวิชนี พวงดอกมะลิ ดอกอุบลแดง ดอกอุบลขาว ๒๙
 ดอกปทุม ดอกปทุมพริก หม้อเต็มด้วยน้ำ ถาดเต็มด้วยน้ำ สมุทรรทั้ง ๔^๔ จักรวาฬ^๕

^๑ในทิวาตุคัมภีร์ ไบรณาจารย์ท่านแปลว่า ดอกพุดซ้อน ในที่นี้หมายถึง กดอง (P.T.S. 346).

^๒โสวัตติกะ ใน (P.T.S. 726) แปลว่า สวัสดิคติ ในที่นี้หมายถึง ฉ่า

^๓โทรณ แปลว่า เสาคู่, เสาค่าย, เสาระเนียด หรือ ประคู้ (พจนานุกรมบาลี - ไทย หน้า ๒๗๑) แต่ชาวอินเดียนั้นหมายถึง วงโค้ง, ประคู้เขาที่สำคัญ, ประคู้มียอดเป็นวงโค้ง หรือเครื่องประดับมุก อย่างไรก็ตามก็ ส่วนใหญ่ใช้คำนี้หมายถึง ประคู้เมือง หรือประคู้รั้ว
 คู่มือมเจ้าสุภัททคิศ คิศกุล, วิวัฒนาการศิลปะอินเดียแบบอมราวดี (พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๑๑), หน้า ๒๑.

^๔สมุทรรทั้ง ๔ คูภาคผนวก

^๕คูวิทยานินทณ หน้า ๒๕๓

พระหิมวันต์ ภูเขาสีเนรุ^๑ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ คาวนักษัตร ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ บรวิหาร
 กือทวีปน้อยสองพันทวีป^๒ พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมกับบริวาร หอยสังข์ขาวเวียนขวา ปดา
 ทองทั้งคู๋ แม่น้ำใหญ่ ๗ สาย^๓ สระใหญ่ ๗ สระ^๔ ภูเขาใหญ่ ๗ ลูก^๕ พญาครุฑ พญาจระเข้
 ชงชัยและชงปฏาก เก้าอี้แก้ว จามรทอง ภูเขาไกรลาส^๖ พญาราชสีห์ พญาเสือโคร่ง ๑๐
 พญาเสือดาว พญาพลาหก พญาข้างอุโบสถ พญาข้างฉันทันต์ พญาวาสุกรี พญาหงส์
 โคอุสุภราชผู้มีหนอกที่ทรงพลัง^๗ พญาข้างเอราวัณ มังกรทอง จระเขทอง มหาพรหม ๔
 หน้า เรือทอง รัตนบัลลังก์ พัดใบตาล เก้าทอง แม่โคลูกอ่อน กิณนร กิณนี นก
 การเวก พญานกยูง พญานกกระเรียน พญานกจากพราภ พญานกพริก นกามาวจรเทเว- ๑๑

ภูเขาสีเนรุ หรือภูเขาพระสุเมรุ เป็นเขาสูงใหญ่กว่าเขาทั้งปวง หยั่งลึกลงไป
 มหาสมุทร ๔๔,๐๐๐ โยชน์ สูงพินน้ำ ๔๔,๐๐๐ โยชน์ บนยอดเขาสีเนรุเป็นสวรรค์ชั้น
 คาวดึงส์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระอินทร์ (P.P.N. 2/1136)

^๒ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อยสองพันทวีป ภูภาคณวก

^๓ คู่วิทยานิพนธ์ หน้า ๑๖๔

^๔ คู่วิทยานิพนธ์ หน้า ๑๖๔

^๕ คู่วิทยานิพนธ์ หน้า ๑๖๕

^๖ ภูเขาไกรลาส เป็นภูเขาสีเงิน สูง ๒๐๐ โยชน์ เป็นภูเขาลูกหนึ่งในภูเขา ๕
 ลูก (ซึ่งโคแก สุทัสนะ จิตรกัญ กาฬกัญ คันธมาทน์ และไกรลาส) ที่ล้อมรอบสระ
 อโนดาต มีลักษณะโค้งเขาคานในสระรูปร่างเหมือนปากของกา (P.P.N. 1/665)

^๗ พลกุกกุอุสุภราชชา โคอุสุภราชผู้มีหนอกที่ทรงพลัง กุกกุฎ มาจาก กู โกง,
 กค + กูฎ ยอด รวมแปลว่า ยอดคค คือ หนอก (คำอธิบายของน.อ.แยม ประพัฒน์ทอง)

โลก^๑ มหาพรหมโลก ๑๖ ชั้น^๒ ย่อมปรากฏที่ฝ่าพระพุทธรูปทั้งสองของพระผู้มีพระภาค
พระองค์นั้น

สองบพว่า ศกฺข สกฺขิ พิงฺทราบอธิบายว่า บพว่า ศกฺข หมายถึง ในวัฏฏอัน
แยกประเภทเป็นมงคล ๑๐๘ แล้วเหล่านั้น มงคลว่า สัตติรัตนมงคล ท่านกล่าวอธิบายว่า
พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ผู้ทำสังคายนาพระธรรมแสดงไว้ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑^๒ สัตติ-
รัตนมงคลนี้พึงทราบว่าเป็นลักษณะมงคลแห่งพระพุทธรูปประการแรก สัตติรัตนมงคลมี ๒
อย่างกล่าวคือ อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ สัตติรัตนมงคลเป็นเหตุยังสิริมงคลของพระ
พุทธเจ้าให้เจริญ เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรูปทั้งสอง อนึ่ง สัตติรัตนมงคลกล่าวคืออรหัตมรรค- ๓๒
ญาณและอรหัตผลญาณนั้น สามารถประหารเหตุแห่งความพินาศที่เป็นข้าศึกคือกิเลสทั้งปวงและ
มลทินทางกายของสรรพสัตว์ผู้ตั้งอยู่ในโลก ๓^๔ เป็นสิ่งบริสุทธิ์ ไร้มลทิน มีความเกษม
จักมีเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานซึ่งปราศจากข้าศึก

^๑คูวิทยานิพนธ์ หน้า ๑๘๕

^๒พรหมโลก ๑๖ ชั้น กุภาคยนวก

^๓การทำสังคายนาครั้งที่ ๑ (หน้าที่ด้านหน้าปากถ้ำสัตตบรรณคูหา -คำอธิบาย
ของรองศาสตราจารย์ ดร. ถึกถึกศรี แยมันดาคา) เป็นถ้ำที่อยู่ข้างเขาเวภารบรรพต ใกล้กรุง
ราชคฤห์ ในประเทศอินเดีย พระมหากัสสปเถระเป็นประธานและเป็นผู้สอบถาม พระอุบาลี
เป็นผู้ตอบข้อซักถามทางวินัย พระอานนท์เป็นผู้ตอบข้อซักถามทางธรรม มีพระอรหันต์ประชุม
พร้อมกัน ๕๐๐ องค์ ทำอยู่ ๗ เดือนจึงสำเร็จ ในการนี้พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นผู้อุปถัมภ์ การ
ทำสังคายนาครั้งนี้กระทำภายหลังที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานล่วงแล้วได้ ๓ เดือน

กุสุฉีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๔.

(พระนคร: โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๘.

^๔โลก ๓ กุภาคยนวก

อีกนัยหนึ่ง สัตกิริตมมงคลมี ๒ อย่างกล่าวคืออหัตมรรคญาณและอหัตผลญาณนั้น สามารถทำลายกิเลสทั้งปวงและประหารชาติภพคือมารของสรรพสัตว์ผู้ตั้งอยู่ในโลก ๓ เป็นสิ่งบริสุทธ์ และโรมลทิน ย่อมมีเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานอันปราศจากชาติภพได้โดยง่าย

ในสัตกิริตมมงคลกล่าวคืออหัตมรรคญาณและอหัตผลญาณทั้งสองนั้น สัตกิริตม- ๓๓
มงคล ได้แก่ อหัตมรรคญาณอย่างหนึ่ง เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรูปเบื้องซ้าย สัตกิริตมมงคล
ได้แก่ อหัตผลญาณอีกอย่างหนึ่ง เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรูปเบื้องขวา สัตกิริตมมงคลนี้
บัณฑิตเรียกว่า ธรรมรัตนะ สัตกิริตมมงคลอย่างหนึ่งนี้พึงทราบว่า เป็นลักษณะมงคลแห่ง
พระพุทธรูปประการแรก

สัตกิริตมมงคลนี้พึงทราบเรื่องราวว่า อนึ่งผู้ใดบวชแล้วในพระศาสนาของพระ
ผู้มีพระภาค ปรารถนาอยู่ซึ่งมรรคผลนิพพาน เรียนมูลกรรมฐาน^๑ ในสำนักของอาจารย์ของ
ตน ชักชวนภิกษุที่ชอบพอกัน เพื่อจะไป เป็นผู้ไม่มีสหาย โศกเคี้ยว เข้าไปแล้วสู่ป่า พยายาม
อยู่ตลอดวันและตลอดคืน บรรลุอรหัตผลแล้ว ภิกษุนั้นเปรียบเหมือนนายพรานเห็นควายในป่า ๓๔
ยังนายช่างโลหะให้ทำดอกไม้ใหญ่แล้วเข้าไปสู่ป่า ฆ่าควายใหญ่ บริโภคเนื้อ ถึงอายุชยดับชีพไป
แล้ว ฉันทโค ภิกษุนั้นได้เป็นราวกะว่านายพราน ส่วนอาจารย์เป็นราวกะว่าช่างโลหะ ส่วน
ควายใหญ่เป็นราวกะว่าอหัตผล อนึ่งสัตกิริตนะได้เป็นประหนึ่งมูลกรรมฐาน กรรมฐานของ
สตินเป็นนิทานที่ท่านแสดงไว้แล้วในลักษณะมงคลแห่งพระพุทธรูปประการแรก นิทานนี้ท่าน
กล่าวว่า พระเถระผู้เป็นพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์มีพระมหากัสสปเถระเป็นต้น เป็นผู้ทำสังคายนา
พระธรรม ชี้แจงแล้วในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑

^๑มูลกรรมฐาน หมายถึง การพิจารณา ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ทำอย่างนี้ให้เห็นว่า
เป็นของปฏิญูด

ดูพินเอกป็น มุทุกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม,
๒๕๐๕). หน้า ๑๓.

สองบทว่า ปญฺญํ นนฺตมชฺชเชยฺย ความว่า ไม่พึงประมาทปัญญาคือวิปัสสนาปัญญา^๑ ๓๕
กับศีลสมาธิขั้นต้น เพื่อแห่งตลอดซึ่งปัญญาด้วยอรรถคณ

บทว่า สจฺจจฺานุรฺกฺเชยฺย ความว่า พึงตามรักษาสัจจะขั้นต้นเดียว เพื่อกระทำให้
แจ่มซึ่งพระนิพพานอันเป็นปรมัตถสัจจะ^๒

บทว่า จาคานุพฺพุตฺตํ ความว่า พึงเพิ่มพูนเนื่อง ๆ ซึ่งการสลະกิเลสทั้งหมด
แต่เบื้องต้น เพื่อกระทำการสลະกิเลสทั้งหมดด้วยอรรถมรรคญาณ

บทว่า สงฺกิลเสสฺสุเสว สฺสูสิฏฺเฐยฺย ความว่า พึงศึกษาด้วยดีเพื่อระงับกิเลสทั้ง ๓๖
หมดแต่เบื้องต้น เพื่อความระงับกิเลสทั้งหมดด้วยอรรถมรรคญาณ

ในข้อนี้พึงมีคำถามว่า บุคคลใดยอมประมาทปัญญา เฉลยว่า ก็บุคคลใดบวชแล้ว
ในศาสนาของพระผู้มีพระภาค เลี้ยงชีวิตของตนด้วยการแสวงหาอันไม่ควร ๒๐ อย่าง ด้วย
อำนาจแห่งเวชกรรมเป็นต้น ก็บุคคลนั้นไม่อาจเพื่อจะตั้งความเกิดขึ้นแห่งจิตไว้ตามควรแก่
การบวช บุคคลนี้ทานกล่าวว่ายอมประมาทปัญญา อีกนัยหนึ่งอธิบายว่า บุคคลนี้ชื่อว่าบวชแล้ว
ในพระพุทธศาสนา ยังประมาทอยู่

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า วิสฺตีวชิยา อเนสนาย ความว่า ย่อมเลี้ยง
ชีวิตด้วยการหลอกลวง ด้วยการทุบประจบ ด้วยการแสดงนิมิต ด้วยการพูดดีเตียน
ด้วยการแลกเปลี่ยนลามกด้วยลามก ด้วยการให้ไม้ฟัน ด้วยการให้ไม้ไผ่ ด้วยการให้ดอกไม้
ด้วยการให้ผลไม้ ด้วยการให้ใบไม้ ด้วยการให้ดินเหนียว ด้วยการให้ที่อยู่ ด้วยการให้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑วิปัสสนาปัญญา หมายถึง ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้ง

กุ แปลก สนธิรักษั และสวัสสิคิ พินิจจันทร์, ศัพท์ศาสนา (พระนคร: ไทยวัฒนา-
พานิช, ๒๕๐๓), หน้า ๑๒๑.

^๒ปรมัตถสัจจะ หมายถึง สัจจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

นำลงหน้า ๓๑
ด้วยการให้ไม้สีฟัน ๓๑
ด้วยการพุดที่เล่นเสมอด้วยแกงด้ว ๓๑
ด้วยการเป็นผู้รับเลี้ยง ๓๑
เด็ก ๓๑
ด้วยความรู้เรื่องพื้นที่ ๓๑
ด้วยความรู้เรื่องควานักฆัทร ๓๑
ด้วยความรู้ในลักษณะของคน ๓๑
ด้วยการไปเป็นทูต ๓๑
ด้วยการสืบข่าว ๓๑
ด้วยการส่งข่าว ๓๑
ด้วยการเป็นหมอ ๓๑
ด้วยการบิณฑ- ๓๑
บาทคตบิณฑบาท ๓๑
ด้วยการให้ตอบแทนการให้ ๓๑
หรือด้วยมิจนาจีพีที่พระพุทธรเจ้าทรงรังเกียจ ๓๑
แล้วอื่น ๆ ๓๑

ส่วนบุคคลใดบวชแล้วในศาสนาของพระผู้มีพระภาค ตั้งอยู่แล้วในศีล ๓๒
เรียนพระ ๓๒
พุทธวจนะ เรียนนกรรณฐานอันสมควรแก่ศุกส์^๒ และจิตที่ตั้งมั่น อาศัยเสนาสนะอันสังค ๓๒
กระทำกรบบริการภคิณ^๓ ยังสมาบัติ ๔^๔ ให้บังเกิดแล้ว ยังวิปัสสนาให้เจริญแล้ว ย่อมอยู่ ๓๒
ด้วยความคิดว่า เราจักไถ่รอดทุกข์ได้ในวันนี้ ในวันนี้มันเที่ยง บุคคลนี้ท่านกล่าวว่ ชื่อว่า ๓๒
เป็นผู้บวชแล้วในพระพุทธศาสนาไม่ประมาทปัญญา บุคคลนี้ได้ชื่อว่า เป็นบรรพชิตในพระ ๓๒
พุทธศาสนา บุคคลนี้มีปัญญาในอรรถมรรคเป็นธรรมดาด้วย มีปัญญาในอรรถผลเป็นธรรมดา ๓๒
ด้วย พึงทราบว่า ชื่อว่าบรรพชิตในพระพุทธศาสนา อนึ่ง บุคคลผู้บวชอาศัยคำสั่งสอน ๓
อย่างคือ คำสั่งสอนเรื่องศีล คำสั่งสอนเรื่องสมาธิ คำสั่งสอนเรื่องปัญญา ได้นำมาว่าบรร- ๓๒
พชิตในพระพุทธศาสนา บุคคลนั้นบวชในพระพุทธศาสนาแล้วไม่อาศัยวัตถุที่ไม่สมควรอะไร ๆ ๓๒
เลี้ยงชีวิต คือ ไม่ต้องอาศัยทรัพย์สิน เงินทอง นาสวนของบุคคลมีทาสชาย ทาสหญิง ๓๒

๑ การพุดที่เล่นเสมอด้วยแกงด้ว หมายถึง การพุดเพื่อเลี้ยงชีวิตด้วยคำจริงบ้าง
คำเหลวและบาง เพราะว่ามีคนทั้งหลายทำแกงด้วอยู่ ด้วเป็นอันมากก็ถึงซึ่งความสุกไป
ส่วนด้วที่ไม่สุกนั้นเมื่ออยู่นอยฉันใด บุคคลผู้มุ่งหมายเลี้ยงชีพด้วยคำพุดจริงและคำเหลวและก็
ฉันนั้น คือการพุดเหลวและนั้นเมื่ออยู่มาก คำพุดจริงมีน้อย

๒ คุปป์ แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิคตารนัย ๕๐๐๐ กัมภ์ พระสุตตันตปิฎก ขุททก-
นิกาย มหานิเทศ (พระนคร: โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี, ๒๕๐๔), ๓ : ๒๐๐.

^๒ศุกส์ หมายถึง องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลส มี ๑๓ ประการ ฎีกาคุณนวก
^๓ภคิณ หมายถึง วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อให้จิตเป็นสมาธิ มี ๑๐ ประการ ฎีกาคุณนวก
^๔สมาบัติ ๔ ฎีกาคุณนวก

บุรุษ ภรรยา ญาติ พระราชา และมหาอำมาตย์ของพระราชา เป็นต้น เลี้ยงชีวิตโดยมีงานชีพ

บุคคลชื่อว่ามีโศคาปัตติมรรคกรรมด้วยศีล มีสกทาคามีมรรคกรรมด้วยศีล มีอนาคามีมรรคกรรมด้วยศีล มีอหัตถมรรคกรรมด้วยศีล มีโศคาปัตติผลกรรมด้วยศีล มีสกทาคามีผลกรรมด้วยศีล มีอนาคามีผลกรรมด้วยศีล มีอหัตถผลกรรมด้วยศีล บุคคลจำแนกเป็น ๘ จำพวกในคำสั่งสอนเรื่องศีลในเบื้องต้นด้วยประการฉะนี้ ย่อมชื่อว่าเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา

บุคคลใดชื่อว่ามีโศคาปัตติมรรคกรรมด้วยสมาธิ มีสกทาคามีมรรคกรรมด้วยสมาธิ ๕๐ มีอนาคามีมรรคกรรมด้วยสมาธิ มีอหัตถมรรคกรรมด้วยสมาธิ มีโศคาปัตติผลกรรมด้วยสมาธิ มีสกทาคามีผลกรรมด้วยสมาธิ มีอนาคามีผลกรรมด้วยสมาธิ มีอหัตถผลกรรมด้วยสมาธิ บุคคลจำแนกเป็น ๘ จำพวกในคำสั่งสอนเรื่องสมาธิในท่ามกลางด้วยประการฉะนี้ ย่อมชื่อว่าเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา

บุคคลใดชื่อว่ามีโศคาปัตติมรรคกรรมด้วยปัญญา มีสกทาคามีมรรคกรรมด้วยปัญญา มีอนาคามีมรรคกรรมด้วยปัญญา มีอหัตถมรรคกรรมด้วยปัญญา มีโศคาปัตติผลกรรมด้วยปัญญา มีสกทาคามีผลกรรมด้วยปัญญา มีอนาคามีผลกรรมด้วยปัญญา มีอหัตถผลกรรมด้วยปัญญา บุคคลจำแนกเป็น ๘ จำพวกในคำสั่งสอนเรื่องปัญญาในที่สุด ใดชื่อว่าเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่าบุคคลผู้มีธรรมคืออหัตถมรรคด้วยปัญญา และมีธรรมคืออหัตถผลด้วยปัญญา ใดเป็นผู้มีธรรมคืออหัตถมรรคในพระนิพพานด้วย มีธรรมคืออหัตถผลในพระนิพพานด้วย บุคคลนี้ย่อมมีธรรมเป็นเลิศและเป็นผู้ออกเยี่ยม ศีล สมาธิ และปัญญาเหล่านี้ชื่อว่า ๔๑ โลกุตระ ๒๔ ประเภท บุคคลผู้เป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนาอันเป็นต้นเดิม ย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญาอันเป็นกุศลธรรมทั้งหมด

มงคลว่า สิริวิจุ โฉ ความว่า ท่านกล่าวไว้ว่า มงคลนี้เป็นชื่อแสดงลักษณะมงคลแห่งพระพุทธบาทประการที่ ๒ มงคลว่า สิริวิจุ โฉ ความว่า ลุกวามีสิริที่เป็นมงคลของพระพุทธเจ้านี้คือ โคอุสุภราชผู้ประเสริฐ ธรรมคาพระศตาคคมิพระวรรณะเพียงกิ่งแก้วมุกดาขาวผ่อง สมบูรณ์ด้วยพระลักษณะทั้งปวง บริสุทธิ์ เป็นผู้สูงสุดแห่งโลกทั้งปวง ไม่เหมือนกับสรรพสัตว์อื่น ๆ อนึ่ง โคอุสุภราชผู้ประเสริฐนั้นเกิดเวลาที่ฝ่าพระพุทธบาททั้งสอง เป็นเครื่อง

เจริญมงคลอันดีของพระพุทธเจ้า โคอุสุภราชผู้ประเสริฐนั้นชื่อว่า สุมงคล ย่อมมีเพื่อบรรดุมรรคผลนิพพานที่สามารถพิชิตโลก ๓ คือโลกุตรธรรม ๕^๑ กล่าวคืออมตมทานิพพาน อีกนัยหนึ่ง โคอุสุภราชผู้ประเสริฐนั้น ชื่อว่าเป็นลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการ^๒ เกิดเป็นสิริมงคลที่เจริญในรูปกายของตน ไม่มีทั่วไปกับสัตว์เหล่าอื่น

อนึ่ง โคอุสุภราชผู้ประเสริฐนั้นชื่อว่า สุมงคล มีสีระทั้งหมคขาว่องไคเป็นราวกะว่าสีของแควมูกคา เขาทั้งสองเกิดเป็นรัศมีมีสีสว่างเหมือนแควมณี ขอเท้าทั้ง ๔ มีสีแดง แม่อองเท้าทั้ง ๔ ก็มีสีคำเหมือนแควมณีสีคำซึ่งมีแสงสว่าง โคนหางกลมเหมือนทอนทอง เรียวโดยลำคับ มีสีเหมือนทอง ขนหางยาวมีสีเหมือนสีนิจ เพียงคังสีของหางนกงูยงและขนจามรี ขันราวกะวารัตนะคือเพชร ลิ่นใหญ่ ยาว มีสีแดงเช้นกับควยนำคอกชบาและน้ำครั่ง โคอุสุภราชผู้ประเสริฐนั้นมีมหาสิงหนาท เป็นสัตว์ที่ไม่เสมอกับสัตว์ไร ๆ ไม่เบียดเบียนต่อสัตว์ไร ๆ ๕๓

อีกนัยหนึ่ง มงคลว่า สิริวิจุโณ ความว่า ลูกวัวมีสิรินี้ชื่อว่า โคอุสุภราชผู้ประเสริฐเกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธบาททั้งสอง เป็นเหตุให้สิริมงคลเจริญขึ้นโดยลำคับ โลกุตรธรรม ๕ กล่าวคืออมตมทานิพพาน ย่อมมีเพื่อบรรดุมรรคผลนิพพานอันสามารถพิชิตโลก ๓ อนึ่งโคอุสุภราชผู้ประเสริฐนั้นมีสิริมงคลในรูปกายของตน ๕๔

อีกนัยหนึ่ง มงคลว่า สิริวิจุโณ ความว่า ชื่อว่ามงคลนี้เกิดเป็นสักขีของพระองค์ กล่าวคือความสำเร็จของพระองค์ผู้ทรงไว้ซึ่งสิริแห่งอัญมณีคือรัตนอันให้ความชนะซึ่งพระยามารให้ความไม่พ่ายแพ้ เป็นสิ่งชั่วร้ายของมาร ท่านกล่าวอธิบายว่า มงคลนี้เป็นลักษณะแห่งพระพุทธบาทประการที่ ๒ ก็เพราะเหตุนี้ โลกุตรธรรม ๕ นั้นท่านกล่าวว่า ลูกวัวมีสิริ

มงคลว่า นนุทียาวคุดิ ความว่า มงคลนี้ชื่อว่าพระผู้มีพระภาคผู้เพียงคังพญาราชสีห์เป็นผู้มีมหาสิงหนาทประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เกิดความเลื่อมใส ๕ อย่าง^๓ กลองนั้นเกิดแล้ว

^๑โลกุตรธรรม ๕ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ (อภิ.สั. ๓๔/๓๐๖/๒๓๔) .
^๒ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ กุภาคยฉนวน
^๓ม.อ. ๑๔/๑๑๓/๕๔. กล่าวถึงแต่ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ๑๐ ประการ กุภาคยฉนวน

ที่ฝ่าพระพุทธรูปทั้งสอง เป็นเหตุยังฉวิริมงคลของพระพุทธรูปเจ้าผู้เพียงคังพญาราชสีห์ให้เจริญ
 พระผู้มีพระภาคผู้เพียงคังพญาราชสีห์นี้ กล่าวคือเวสวารัชชญาณ ๔^๑ อันสามารถเปลี่ยนแปลง
 ชาวโลก ๓ จากอภุศลธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ แสดงเวสวารัชชธรรม ๔ เพื่อคังมันในอภุศลธรรมที่
 บริสุทธิ์ เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุมรรคผลนิพพาน พระตถาคตผู้เพียงคังพญาราชสีห์นั้นกล่าว ๕๕
 คือโลกุตรธรรม ๔ เป็นสภาพสูงสุดคือยอดเยี่ยมของโลก ๓ เพราะฉะนั้นพระตถาคตท่านกล่าว
 ว่า กลอง อีกนัยหนึ่ง ก็พระตถาคตผู้เพียงคังพญาราชสีห์ทรงสามารถเปลี่ยนแปลงโลก ๓
 จากคัมहा ๓^๒ ย่อมมีเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน เพราะฉะนั้นพระตถาคตพระองค์นั้นท่านเรียก
 ว่า กลอง

อนึ่งสัตว์เหล่าใดไม่ไหวแล้วจึงสิ้นหนาทของคน ชื่นชมสิ้นหนาทของพระตถาคตผู้เพียง
 คังพญาราชสีห์ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นย่อมเป็นประคัจพญาราชสีห์ เพราะฉะนั้นพระตถาคต
 พระองค์นั้นชื่อว่ามีโลกุตรธรรม ๔ คือพระสัพพัญญุตญาณ^๓ ท่านจึงกล่าวว่า กลอง มงคลนี้
 พึงทราบว่า ชื่อว่าลักษณะมงคลแห่งพระพุทธรูปประการที่ ๓

มงคลว่า โสวตถุณิกิ ความว่า มงคลนี้ท่านกล่าวว่า ชื่อว่ารัตนสัตว์สติมงคล กล่าว ๕๖
 คือ ฝ่าบังสุกุลสีน้ำฝาด^๔ ฝ่าบังสุกุลสีน้ำฝาดนั้นชื่อว่า อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณอัน

^๑เวสวารัชชญาณ ๔ คูภาคผนวก

^๒คัมहा ๓ คูภาคผนวก

^๓พระสัพพัญญุตญาณ หมายถึง ญาณคือความเป็นผู้รู้ซึ่งธรรมทั้งปวง (ป.จ. ๓๕๒)

^๔ฝ่าบังสุกุล หมายถึง ฝ่าอันบุคคลพึงเกลียดคังฝุ่น ฝ่าอันเกลือกกลัวควยฝุ่น ฝ่า
 เบือนกุ่ม เป็นฝ่าที่เขามัดคัพ พันคัพ พระภิกษุไปพิจารณา (ซัก) เอามาแล้วชักให้สะอาด
 เย็บทำเป็นสบง จีวร หรือสิ่งสามัญแล้วแต่กรณี เรียกว่า ฝ่าบังสุกุล (พจนานุกรมบาลี - ไทย
 หน้า ๓๔๘)

สีน้ำฝาด คือ สีแดงปนน้ำตาล สีแดงหม่น

พจนานุกรมไทย (พระนคร: หางหุ้นส่วนจำกัด รวมสาสน์, ๒๕๑๙), หน้า ๔๘.

เป็นที่ตั้งแห่งพระศากยโคตม บ่อมเป็นญาณสามารถกำจัดข้าศึกคือกิเลสมลทินทั้งปวงและเสนามาร
กล่าวคือ กายทุจริต วาจาทุจริต และมโนทุจริตของตน อนึ่งผ้าบังสุกุลสีน้ำฝาคันนั้น ชื่อว่า
เกราะแก้ว บ่อมมีเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน สามารถรู้เห็นความสงบประณีตตามควร ของเทวดา
และมนุษย์ทั้งหลาย ผ้าบังสุกุลสีน้ำฝาคันนั้น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก
พระมหาสาวก ๘๐^๑ และพระอรหันตชีนาสพหลายแสนองค์ครองอยู่ บ่อมกำจัดข้าศึกคือกิเลส
ทั้งปวงและเสนามาร

ก็บุคคลใดบวชแล้วใน พระพุทธศาสนา ไม่ครองผ้าบังสุกุลสีน้ำฝาคันนั้น บุคคลนั้นแม้
บวชแล้วในพระพุทธศาสนา ก็เป็นเหมือนไม้ไผ่บวช แต่ยกมเป็นราวกระวาคฤหัสถ์เหมือนใน ๔๗
กาลก่อน เพราะเหตุใด เพราะท่านกล่าวด้วยคำมีอาทิจากบาลีว่า บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล
จีวร^๒ ฉะนั้นบุคคลนั้นบวชแล้วในพระพุทธศาสนา ไม่ครองผ้าบังสุกุลจีวร ท่านกล่าวว่าไม่ใช่
บรรพชิต คำว่า บ ปัสสุกุลจีวร (ชาเรณูโต) อปพฺพชิตโต ดังนี้ นี้พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์
ผู้ทำสังคายนาพระธรรม กล่าวไว้ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ เพราะฉะนั้นผ้าบังสุกุลจีวร
สีน้ำฝาคันชื่อว่า อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ท่านเรียกว่า โสวัตถิกะ มงคลว่า ๔๘
โสวัตถิกัม นี้ชื่อว่าอรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ผ้าบังสุกุลจีวรสีน้ำฝาคันท่านเรียกว่า
ธรรมรัตนะ มงคลว่า โสวัตถิกัม นั้นไคนามว่า ผ้าบังสุกุลจีวรสีน้ำฝาค เป็นผ้าบริสุทธิจากกิเลส
มลทินทั้งปวง การครอง (ผ้าบังสุกุลจีวรสีน้ำฝาค) มีอยู่แก่ภิกษุใด ผ้าบังสุกุลจีวรสีน้ำฝาค
นั้นท่านเรียกว่า โสวัตถิกะ มงคลนี้พึงทราบว่าเป็นชื่อวาลักษณะมงคลแห่งพระพุทธานุภาพประการที่ ๕

อีกนัยหนึ่งรูปกายของพระผู้มีพระภาคมีสีเพียงดั่งสีแห่งทอง รูปกายของพระผู้มีพระ
ภาคมีสีเพียงดั่งสีแห่งทอง เป็นราวกระวาวเรือทองแลนเข้าไปในซีกแห่งป่าคอกบัว สัมผัสกับรส
คอกบัว บ่อมงดงามรุ่งเรืองยิ่ง อนึ่งรูปกายของพระผู้มีพระภาคนั้นบ่อมงดงามรุ่งเรืองยิ่ง
ยิ่งกว่ารูปกายของชาวโลก ๓ เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ท่านกล่าวว่า เหมือน
เรือทองซึ่งตั้งอยู่ในท่ามกลางซีกแห่งป่าคอกบัว รุ่งเรืองอยู่

^๑พระมหาสาวก ๘๐ คูภาคผนวก

^๒ปัสสุกุลจีวร นิสฺสหาย ปพฺพชฺชา (วินย.ม. ๔/๑๔๓/๑๕๓)

อีกนัยหนึ่งรูปกายของพระผู้มีพระภาคมีสีเพียงคังสีแห่งทอง ราวกะปราสาททอง ตั้งอยู่ท่ามกลางแห่งไฟที่แก้ว^๑ สัมผัสกับความรุ่งโรจน์ของไฟที่แก้ว ย่อมงดงามรุ่งเรืองยิ่ง เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านกล่าววาทว่า เหมือนปราสาททองซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางแห่งไฟที่แก้ว

อีกอย่างหนึ่งรูปกายของพระผู้มีพระภาคเหมือนแท่งทอง หุ้มด้วยทองชมพูหุ้มสีแดง สัมผัสกับน้ำทองชมพูหุ้มสีแดงย่อมงดงามรุ่งเรืองยิ่ง เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่ามีรูปกายเหมือนทองแท่ง ก็ในคำนั้น สุวรรณขันธ ท่านเรียกว่า รูปทอง

ณ บังสุกุลจีวร ของพระผู้มีพระภาคนี้ เช่นกับสีของดอกบัวแดง ฟังทราบแว่ววาวยิ่ง เช่นกับควยครึ่งที่ละลายเป็นน้ำ มีดีประดุจวงดอกชบาอันแว่ววาวยิ่ง อนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงครองผ้าบังสุกุลจีวร สีน้ำฝาด ประทับในธรรมสภาเพื่อทรงแสดงสังขารม ๕^๓

^๑ไฟที่ หมายถึง ที่ยกพื้นสูงสำหรับประดิษฐานอาคาร หรือโบสถ์ วิหาร หรือมณฑป ดังเช่นพระเจดีย์ทองและมณฑปวัดพระศรีรัตนศาสดารามตั้งอยู่บนไฟที่ ไฟที่เป็นฐานสูงเชื่อมระหว่างของสองสิ่งขึ้นไป เช่น พระปราสาทวัดอรุณราชวราราม ตั้งอยู่บนไฟที่อันประกอบด้วยปราสาทใหญ่และปราสาทบริวาร

คุณ. ณ ปากน้ำ, พจนานุกรมศิลป์, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: วารสารเมืองโบราณ, ๒๕๒๖), หน้า ๓๐๐.

^๒ทองชมพูหุ้ม เป็นทองวิเศษชนิดหนึ่ง เกิดจากต้นชมพูและแม่น้ำชมพู เนื้อทองสุกปลั่งตลอดเวลา สีค่อนข้างแดงเหมือนแสงไฟ ชมพูเป็นคนไม่หาประจำชมพูทวีป ผลชมพูมีขนาดเท่าขางสาร เมื่อสุกงอมตกลงมาตามไหลเขาเป็นแม่น้ำชมพู ลาดคินสองฝั่งคูคน้ำชมพูไว้ ทองลมโฉบงวศเขาเป็นทอง เรียกว่าทองชมพูหุ้ม

คุณเกษม บุญศรี, "ชมพู;" สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๑๐ (๒๕๑๒ - ๒๕๑๓) : ๖๐๑๔ - ๖๐๑๕.

สังขารม ๔ คุณภาคผนวก

แก่วิษัท ๔^๑ พระภิกษุทั้งหลายคือพระมหาสาวก ๘๐ พระอัครสาวก และพระอรหันตชีนาสพ ๕๐
 ทั้งหมดครองผ้าบังสุกุลจีวรสีน้ำฝาด รวากะว่าสวมเกราะแก้วอยู่ นึ่งแวกลอมพระผู้มีพระภาค
 พระภิกษุทั้งหลายคือ พระสาวก ๘๐ และพระอรหันตชีนาสพทั้งหมดนั้นเป็นประคจแก้ว ๗ ประการ^๒
 แวกลอมพระผู้มีพระภาคผู้เป็นรวากะว่าแก้วมณีโชติ^๓ ที่วางไว้ตามกลางแห่งตน ย่อมงกงามยิ่ง
 ก็ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในท่ามกลางพระภิกษุทั้งหลายคือ พระสาวก ๘๐ องค์ และ
 พระอรหันตชีนาสพทั้งหมด รวากะว่าแก้วมณีโชติตั้งอยู่แล้วในท่ามกลางแห่งแก้ว ๗ ประการ
 ย่อมงกงามรุ่งเรืองยิ่ง

ผ้าบังสุกุลจีวรพร้อมทั้งคุณและโทษนี้ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงพรรณนาแล้ว
 ภิกษุใดบวชแล้วในพระพุทธศาสนา เป็นผู้มึราคะจัด มีโทสะจัด มีโมหะจัด กำหนดแล้ว
 คว้ยอำนาจแห่งราคะ กำหนดแล้วคว้ยอำนาจแห่งโทสะ กำหนดแล้วคว้ยอำนาจแห่งโมหะ
 ต้องการลาภ ต้องการยศ ต้องการเกียรติ ชอบพุดคุษ ต้องการคว้ยหมู่คณะ ยินดีในหมู่ ๕๐
 คณะ จองทอง กระจก แข่งดี ภิกษุนั้นไม่สมควรครองผ้าบังสุกุลจีวรของตน เพราะ
 กิเลส ๑๕ ประการ^๔ ของภิกษุนั้นนั้นเที่ยวเจริญยิ่ง เพราะฉะนั้นภิกษุนั้นแม้บวชแล้วในพระ
 พุทธศาสนา ก็ได้เป็นรวากะว่าไม่ใช่บรรพชิต ภิกษุนั้นไม่อาจเพื่อกำจัดเสนามารคือกิเลสมล-
 หิน กล่าวคือกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริตได้

ภิกษุใดบวชแล้วในพระพุทธศาสนา เป็นผู้มึราคะน้อย มีโทสะน้อย มีโมหะน้อย
 มีโมหะน้อย กำหนดแล้วคว้ยอำนาจแห่งราคะน้อย กำหนดแล้วคว้ยอำนาจแห่งโทสะน้อย
 กำหนดแล้วคว้ยอำนาจแห่งโมหะน้อย ไม่ต้องการลาภ ไม่ต้องการยศ ไม่ต้องการเกียรติ
 ไม่ชอบพุดคุษ ไม่เพิลิตเพิลินในหมู่คณะ ไม่ยินดีในหมู่คณะ ไม่จองทอง ไม่กระจก ไม่

^๑วิษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา (อง. จตุกก. ๒๑/๑๒๙/๑๓๘)

^๒แก้ว ๗ ประการ ได้แก่ ทอง เงิน มุกดา มณี ไพฑูรย์ วิเชียร และ
 ประพาฬ (อภิธานปิฎก คาคม ๔๕๐)

^๓แก้วมณีโชติ เป็นแก้วไพฑูรย์ งามโชติช่วง มีแปลเคลี่ยม เจริงระไนไว้อย่างดี
 มีแสงสว่างแผ่ไปหนึ่งโยชน์โดยรอบ (ที.ม. ๑๐/๑๖๗/๒๐๒)

^๔ใน.ม. ๑๒/๕๓/๖๕ กล่าวถึงแต่อุปกิเลส ๑๖ ประการ ดูภาคผนวก

แข่งดี ภิกษุ นั้นยอมสมควรครองผ้าบังสุกุลจีวร เพราะกิเลส ๑๕ ประการของภิกษุ นั้นมันแต่ยาว ๕๒
 ไม่เจริญยิ่ง เพราะฉะนั้นแม้ว่าแล้วในพระพุทธรศาสนาที่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต ภิกษุ นั้นยอมลาจ
 เพื่อกำจัดเสนา มารคือกิเลสสมถิน กล่าวคือกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริตด้วยการครอง
 ผ้าบังสุกุลจีวร นี่เป็นคำอธิบายคำเบื้องต้น เพราะบาปชื่อว่า ปัสสุกุลจีวร นิสุสาย ปัพพชชา
 การครองผ้าบังสุกุลจีวรอันมีคุณและโทษนี้ ก็บันทึกทิ้งทราบว่า บังสุกุลจีวร ชารณะ คุณที่ครอง
 ผ้าบังสุกุลจีวรนั้นท่านกล่าวแล้ว โทษที่ไม่ครองผ้าบังสุกุลจีวรนั้นท่านกล่าวแล้ว ดังนี้

มีภิกษุ ๒ องค์ ภิกษุองค์หนึ่งเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยคุณของการบรรพชา ได้ชื่อว่าบรรพ- ๕๓
 ชิตในพระพุทธรศาสนา ภิกษุอีกองค์หนึ่งเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยโทษของการบรรพชา ได้ชื่อว่าไม่ใช่
 บรรพชิตในพระพุทธรศาสนา ในภิกษุ ๒ องค์นั้น ภิกษุองค์ใดบวชแล้วในพระพุทธรศาสนา ยอม
 ครองผ้าบังสุกุลจีวร ภิกษุนี้เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยคุณของการบรรพชา ได้ชื่อว่าบรรพชิตในพระ
 พุทธรศาสนา ภิกษุองค์ใดบวชแล้วในพระพุทธรศาสนา ไม่ได้ครองผ้าบังสุกุลจีวร ภิกษุนี้
 เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยโทษของการบรรพชา ได้ชื่อว่าไม่ใช่บรรพชิตในพระพุทธรศาสนา ดังนี้ได้
 เพราะภิกษุที่ถึงพร้อมด้วยคำว่า เพื่อประโยชน์ในการทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานอันเป็นคำกล่าว
 ถึงปรมาตตแห่งสังขารม ชื่อว่าครองผ้าบังสุกุลจีวรได้ เพราะเป็นผู้หนักแน่นในพระธรรม
 เพราะความเคารพในพระธรรม เพราะเป็นผู้หนักแน่นในพระสงฆ์ เพราะความเคารพใน ๕๔
 พระสงฆ์ เพราะฉะนั้นภิกษุ นั้น เมื่อไม่รักษาวาจาสัตย์ยอมครองผ้าบังสุกุลจีวรไม่ได้ เพราะ
 ไม่เป็นผู้หนักแน่นในพระธรรม เพราะไม่มีความเคารพในพระธรรม เพราะไม่เป็นผู้หนัก
 แน่นในพระสงฆ์ เพราะไม่มีความเคารพในพระสงฆ์ แต่ภิกษุหวนระลึกถึงอยู่ซึ่งถ้อยคำ
 ของอาจารย์ผู้เป็นประมุขของพระภิกษุที่ตนรับไว้ด้วยคำว่า อาม ภนุเต ในเวลาอุปสมบท
 เป็นปฏิญญาที่ตนให้ไว้แล้ว ยอมชื่อว่าครองผ้าบังสุกุลจีวรไม่ได้ ผ้าบังสุกุลจีวรนี้ทิ้งทราบว่า ๕๔
 มีชื่อนี้เป็นคุณ มีชื่อนี้เป็นโทษ ท่านกล่าวอธิบายคำนี้ว่า "บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุลจีวร" เป็น
 คำชี้แจงว่าเป็นอริยวงศ์ข้อแรก

อริยวงศ์ หมายถึง ปฏิภาที่พระอริยะทั้งหลายปฏิบัติสืบกันมาแต่โบราณ มี ๔
 ประการคือ ๑. จีวรสันโคธ สันโคธด้วยจีวร ๒. ปิณฑปาทสันโคธ สันโคธด้วยปิณฑปาท
 ๓. เสนาสนาสันโคธ สันโคธด้วยเสนาสนะ ๔. ภวานาปทานารามตา ความยินดีในการ
 เจริญกุศลและจะออกฤกษ์ (พ.พ.ศ. ๑๙๓/๑๑๕)

มังคลว่า วุตถัสสิ ความว่า มงคลนี้ไค้แกมรรคและผลอันเป็นสิริ ในสภาวะที่ไม่มี
 ฆ้องคือการแทงตลอดดวงมาดาสีแดงด้วยญาณเพียงคังเพชร กล่าวคืออหัตมรรคญาณและ
 อหัตผลญาณ มังคลนั้นเป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธเจ้าให้เจริญ เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธร-
 บาททั้งสอง พวงดอกไม้แก้วบนศีรษะนี้เป็นชื่อที่โคเจตาระแลงของสารธรรมที่มีกลิ่นหอมคือ
 คือ สารธรรมที่มีกลิ่นหอมคือสมาธิ สารธรรมที่มีกลิ่นหอมคือปัญญา พวงดอกไม้แก้วบนศีรษะ
 นั้นยอมมีเพื่อบรรจุมรรคผลนิพพานอันสามารถเห็น เหตุการณ์ทั้งปวงที่เป็นมงคลของโลก ๓
 เพราะฉะนั้นญาณเพียงคังเพชรนี้ท่านเรียกว่า ดอกไม้กรองบนศีรษะ อหัตมรรคญาณและ ๕๖
 อหัตผลญาณนี้ท่านเรียกว่า ธรรมรัตนะ พวงดอกไม้แก้วบนศีรษะนี้พึงทราบว่าเป็นชื่ออัญชะ
 มงคลแห่งพระพุทธบาทประการที่ ๕

มังคลว่า วธมานิ ความว่า มงคลนี้ชื่อว่ากรทรงนำนมไวควยภาชนะทอง ก็กร
 ทรงนำนมไวควยภาชนะทองนั้น เกิดขึ้นแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของ
 พระพุทธเจ้าให้เจริญ ในคำว่ากรทรงนำนมควยภาชนะทองนั้น ภาชนะทองชื่อว่า พระ
 ตถาคต การทรงนำนมชื่อว่า อหัตมรรคญาณและอหัตผลญาณ การทรงนำนมไวควยภาชนะ
 ทองนั้นชื่อว่า ทิพยโอสถ ย่อมมีเพื่อบรรลุดุความสุขในมรรคผลนิพพานอันไร้โรคและพยาธิ
 เพื่อระงับศัตรูคือกิเลสและสภาพที่ เกิดเป็นสิ่งเบียดเบียนคือโรคและพยาธิทั้งปวงของโลก ๓
 ภาชนะทองนั้นบริบูรณ์แล้วควยยอมตมทานิพพาน ย่อมมีเพื่อความเกื้อกูลต่อชาวโลก ๓ เพราะ
 ฉะนั้นกรทรงนำนมไวควยภาชนะทองนี้ท่านเรียกว่า ถาดทอง ภาชนะทองนี้ท่านเรียกว่า ๕๗
 พุทธรัตนะ การทรงนำนมไวนี้ท่านเรียกว่า ธรรมรัตนะ เพราะพระตถาคตเปรียบเหมือน
 หมอผู้ฉลาดยิ่ง ทอดพระเนตรเห็นสัตว์ทั้งหลายเกิดโรค เกิดพยาธิ ประทานเภสัชเพื่อความ
 ระงับของโรคและพยาธิควยพระมหากรุณาของพระองค์ ย่อมมีเพื่อบรรลุดุความสุขในมรรค
 ผลนิพพานอันเป็นสภาพทั้งโรคทั้งไม่มีพยาธิ มงคลนี้พึงทราบว่าเป็นชื่อมงคลแห่งพระ
 พุทธรบาทประการที่ ๖

มงคลว่า ภูทกปิฎก^๑ ความว่า มงคลนี้ชื่อว่า แทนกิลลาอาสน์อันมีสีเหมือนผากัมพลเหลือง^๑ อธิบายว่า จริงอยู่ เพราะพระผู้มีพระภาคประทับเหนือแทนกิลลาอาสน์อันมีสีเหมือนผากัมพลเหลือง ณ โคนไม้ปาริฉัตตะ^๒ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องพระอภิธรรม ๘ คัมภีร์^๓ แก่เทวดาผู้อยู่ในโลกธาตุหนึ่งจักรวาลผู้ปรารถนาจะฟังธรรม ๕๔ ในสำนักของพระองค์ผู้มาประชุมพร้อมกัน เพราะฉะนั้นแทนกิลลาอาสน์อันมีสีเหมือนผากัมพลเหลืองนี้ ท่านเรียกว่า ภัทรปิฎก ภัทรปิฎกนี้ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ มงคลนี้พึงทราบว่าเป็นชื่อวาลักษณะมงคลแห่งพระพุทธรูปที่ ๗

มงคลว่า ปาสาโท ความว่า มงคลนี้ชื่อว่า รัตนปราสาท กล่าวคือเมืองมหานิพพาน รัตนปราสาทนั้นเกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรูปทั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธรูปเจ้าให้เจริญ จริงอยู่ เพราะพระผู้มีพระภาคประทับแล้วที่ประตูแห่งรัตนปราสาท กล่าวคือเมืองมหานิพพาน ทรงห้ามชาวคึกคึกก็เล็ดทั้งปวงเพื่อไม่ให้เข้าไปภายใน เพราะความที่รัตนปราสาทนั้นบริสุทธิ์ยิ่งนัก เพราะไม่มีการคลุกคลีด้วยมลทินคือกิเลสและมลทินคือชาติก ๕๔ อะไร ๆ เพราะฉะนั้นรัตนปราสาทนี้ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ อีกนัยหนึ่ง เมืองมหานิพพานนี้ท่านเรียกว่า รัตนปราสาท ก็มงคลนี้พึงทราบโดยนัยอันซ้ำพจนานุกรมแล้วในหนังสือ

^๑แทนกิลลาอาสน์อันมีสีเหมือนผากัมพลเหลือง หรือบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ เป็นแทนที่ประทับของพระอินทร์ มีสีคุจคอกชยพลกษ ขนาดของแทนยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ เมื่อท้าวสักกะนั่งจะยุบลงกึ่งพระวรกาย และเมื่อเสด็จลุกขึ้นแทนก็จะชูตัวขึ้นมา แทนนี้เกิดที่โคนไม้ปาริฉัตตะ เมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จไปแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพุทธมารดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระองค์ได้ประทับจำพรรษาบนแทนนี้ตลอดเวลา ๓ เดือน (P.P.N. 2/122)

^๒ต้นปาริฉัตตะ เป็นต้นไม้ที่ขึ้นในสวนนันทวันซึ่งอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

(P.P.N 2/191)

^๓คูปกรณ์ทั้ง ๘ ในวิทธานิพนธ์ หน้า ๑๗๖

มงคลว่า อังกุโธ ความว่า มงคลนี้ท่านอธิบายว่า ชื่อว่าขอแก้ว กล่าวคืออรรถกถา
 มรรคญาณและอรรถกถาญาณ พุทธรัตนะคือขอแก้วนั้น ย่อมเกิดแจ้วที่ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสอง
 ในบรรดาขอแก้ว กล่าวคืออรรถกถามรรคญาณและอรรถกถาญาณเหล่านั้น ขอแก้วคืออรรถกถามรรค
 ญาณเกิดแจ้วที่ฝ่าพระพุทธรบาทเบื้องขวา ขอแก้วคืออรรถกถาญาณเกิดแจ้วที่ฝ่าพระพุทธรบาท
 เบื้องซ้าย เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาคทรงใช้ขอแก้วคืออรรถกถามรรคญาณอุกชาวโลก ๓
 จากอกุศลธรรมที่ไม่บริสุทธฺิ ทรงใช้ขอแก้วคืออรรถกถาญาณอุกชาวโลก ๓ เพื่อให้ดำรงอยู่ใน
 ธรรมที่บริสุทธฺิ แจ้วให้ตั้งอยู่ในความสูงในมรรคณิพพานควยพระสัพพัญญุตญาณ ขอแก้วนี้
 ท่านอธิบายว่า ชื่อว่าพุทธรัตนะ ขอแก้วนี้ท่านอธิบายว่า ชื่อว่าธรรมรัตนะ

๖๐

อนึ่งท่านแสดงรัตนะ ๓ ประการคือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะ ใน
 รัตนะ ๓ ประการนั้น พระสัพพัญญุตญาณชื่อว่า พุทธรัตนะ อรรถกถามรรคญาณและอรรถกถาญาณ
 ชื่อว่า ธรรมรัตนะ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคณิพพานชื่อว่า สังฆรัตนะ อีกนัยหนึ่ง พระพุทธร
 คุณชื่อว่า พุทธรัตนะ พระธรรมคุณชื่อว่า ธรรมรัตนะ พระสังฆคุณชื่อว่า สังฆรัตนะ

ในพระพุทธรคุณเป็นต้นนั้น แม่เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระ
 อรหันต์ เป็นผู้ตรัสรู้ชอบควยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมควยวิชา^๑ และจรณะ^๒ เป็นผู้
 เสด็จไปดีแล้ว เป็นผู้รู่แรงโลก เป็นสารดีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้สู้ยิ่งกว่า เป็นครูของ
 เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้มีโชค

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงเป็นพระอรหันต์ แม่เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
 พระองค์นั้นทรงเป็นผู้ตรัสรู้ชอบควยพระองค์เอง แม่เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์
 นั้นทรงเป็นผู้ถึงพร้อมควยวิชาและจรณะ แม่เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรง
 เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว แม่เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงเป็นผู้รู่แรงโลก แม่
 เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงเป็นผู้ไม่มีผู้สู้ยิ่งกว่า แม่เพราะเหตุนี้

๖๑

^๑วิชา หมายถึง ความรู่แรง ความรู่วิเศษ
^๒จรณะ หมายถึง ข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลู่วิชา หรือนิพพาน มี ๑๕ ประการ ฤภาคณวาท

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงเป็นสารดีฝึกบุรุษที่ควรฝึก แม่เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
พระองค์นั้นทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แม่เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระ
องค์นั้นทรงเป็นผู้คนแล้ว แม่เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงเป็นผู้มีโชค แม่เพราะ
เหตุนี้ พระพุทธคุณชื่อว่า พุทธรัตนะ

พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสภาพอันปฏิบัติเห็นแล้วด้วยตน
เอง เป็นสภาพมีโชสภาวะประกอบช่วยกาล เป็นสภาพที่ฟังกล่าวได้วา เชื่อทานมาก
เป็นสภาพที่ควรน้อมเข้ามาได้ เป็นสภาพที่วิญญูชนทั้งหลายพึงรู้เฉพาะตน

พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้แจ้งเฉพาะตนว่า
เป็นสภาพอันปฏิบัติเห็นแล้วด้วยตนเอง พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว อัน
วิญญูชนทั้งหลายพึงรู้แจ้งเฉพาะตนว่า เป็นสภาพมีโชสภาวะประกอบช่วยกาล พระธรรมอัน
พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้แจ้งเฉพาะตนว่า เป็นสภาพที่ฟังกล่าวได้
วา เชื่อทานมาก พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้แจ้ง
เฉพาะตนว่า เป็นสภาพที่ควรน้อมเข้ามาได้ พระธรรมคุณชื่อว่า ธรรมรัตนะ ๖๒

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มี
พระภาคเป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติถูกทางแล้ว
พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติชอบแล้ว นี้คือกุแห่งบุคคล ๔ คือบุรุษบุคคล ๔
พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่นำมาบูชา เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ
เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา เป็นผู้ควรแก่การทำอัญjali เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก
พระสงฆ์คุณนี้ชื่อว่า สังฆรัตนะ

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้คือ กุแห่งบุคคล ๔ คือบุรุษบุคคล ๔ ไคแก่ ๖๓
พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่นำมาบูชา เป็นผู้
ควรแก่การต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา เป็นผู้ควรแก่การทำอัญjali เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม
ของโลก พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้คือ กุแห่งบุคคล ๔ คือบุรุษบุคคล ๔ ไคแก่
พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่นำมาบูชา เป็นผู้
ควรแก่การต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา เป็นผู้ควรแก่การทำอัญjali เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม

ของโลก พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้คือ คู่แห่งบุคคล ๔ คือบุรุษบุคคล ๔ ได้แก่ ๒๔
 พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติถูกทางแล้ว เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่นำมาบูชา เป็นผู้
 ผู้ควรแก่การต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยว
 เปี่ยมของโลก พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้คือ คู่แห่งบุคคล ๔ คือบุรุษบุคคล ๔
 ได้แก่ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติชอบแล้ว เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่นำมาบูชา
 เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอัน
 ยอดเยี่ยมของโลก

ข้อที่ ๑ พระพุทธคุณ ๙ นั้น ท่านแสดงไว้ว่า เป็นนัยที่ชื่อว่า นันทิยาวัตตะ เป็น
 นัยสูงสุดกว่านัยทั้งหมด

ข้อที่ ๒ พระธรรมคุณนัยที่ ๔ ท่านแสดงไว้ว่า เป็นนัยที่ชื่อว่า นันทิยาวัตตะ เป็น
 นัยสูงสุดกว่านัยทั้งหมด

ข้อที่ ๓ พระสังฆคุณนัยที่ ๔ ท่านแสดงไว้ว่า เป็นนัยที่ชื่อว่า นันทิยาวัตตะ เป็น ๒๕
 นัยสูงสุดกว่านัยทั้งหมด^๑

ในพระธรรมคุณนั้น พระธรรมคุณที่ชื่อว่า สันติฎฐิเก ย่อมแสดงถึงโสคาปัตติมรรค
 หรือโสคาปัตติผล พระธรรมคุณที่ชื่อว่า อกาลิเก ย่อมแสดงถึง สกทาคามิมรรค สกทาคามิ-
 ผล พระธรรมคุณที่ชื่อว่า เอหิภัสสิเก ย่อมแสดงถึงอนาคามิมรรค อนาคามิผล พระธรรม-
 คุณที่ชื่อว่า โอบนยิกะ ย่อมแสดงถึงอรหัตมรรค อรหัตผล เพราะฉะนั้นพระธรรมคุณที่ชื่อว่า นัย
 ที่ ๔ นี้เป็นนัยสูงสุดกว่านัยทั้งหมด

ในพระสังฆคุณนั้น พระสังฆคุณที่ชื่อว่า สุปฏิปันนะ ย่อมแสดงถึงโสคาปัตติมรรค ๒๖
 หรือโสคาปัตติผล พระสังฆคุณที่ชื่อว่า อสุปฏิปันนะ ย่อมแสดงถึงสกทาคามิมรรค สกทาคามิผล
 พระสังฆคุณที่ชื่อว่า ฉฺวาเยปฏิปันนะ ย่อมแสดงถึงอนาคามิมรรค อนาคามิผล พระสังฆคุณที่ชื่อว่า
 สามีจิปฏิปันนะ ย่อมแสดงถึง อรหัตมรรค อรหัตผล เพราะฉะนั้นพระสังฆคุณนัยที่ ๔ นี้เป็น
 นัยสูงสุดกว่านัยทั้งหมด

^๑ใน ๓ ข้อนี้ไม่ทราบว่ามีผู้จนาจนาคองการอธิบายเรื่องอะไร

ท่านกล่าวอธิบายว่า ในพระสังฆคณเหล่านั้น คำว่า อูปฏิบัติบุญ โภควโต สวาก- ๒๗
สงฺโฆ ความว่า บุคคลใดพึงธรรมคือมรรคมืองค์ ๘ ในสำนักพระผู้มีพระภาค กระทำให้แจ้ง
ซึ่งโศคาปัตติมรรค หรือโศคาปัตติผลที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแจ้วแก่ตน บุคคลนั้นชื่อว่าพระ
สงฆสาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติดีแล้ว

คำว่า อูปฏิบัติบุญ โภควโต สวากสงฺโฆ ความว่า บุคคลใดพึงธรรมคือมรรคม
ืองค์ ๘ ในสำนักพระผู้มีพระภาค กระทำให้แจ้งซึ่งสกพาคามิมรรค หรือสกพาคามิผลที่พระ
ผู้มีพระภาคทรงแสดงแจ้วแก่ตน บุคคลนั้นชื่อว่าพระสงฆสาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติตรงแล้ว

คำว่า ฉฺยปฏิบัติบุญ โภควโต สวากสงฺโฆ ความว่า บุคคลใดพึงธรรมคือมรรค ๒๘
มืองค์ ๘ ในสำนักพระผู้มีพระภาค กระทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิมรรค หรืออนาคามิผลที่พระผู้มี
พระภาคทรงแสดงแจ้วแก่ตน บุคคลนั้นชื่อว่าพระสงฆสาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติถูกต้องทางแล้ว

คำว่า สามิจิปฏิบัติบุญ โภควโต สวากสงฺโฆ ความว่า บุคคลใดพึงธรรมคือมรรค
มืองค์ ๘ ในสำนักพระผู้มีพระภาค กระทำให้แจ้งซึ่งอรหัตมรรค หรืออรหัตผลที่พระผู้มีพระภาค
ทรงแสดงแจ้วแก่ตน บุคคลนั้นชื่อว่าพระสงฆสาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติชอบแล้ว

มงคลว่า โตรณํ ความว่า ประตูนี้อือ บานแก้ว ๒ บาน กล่าวคืออรหัตมรรคและ
อรหัตผล ขอมมีเพื่อปิดประตูเมืองมหานคราน เพื่อมิให้ข้าศึกคือกิเลสทั้งปวงเข้าไป อิกนัย
หนึ่ง มงคลที่ชื่อว่า โตรณะคือบานแก้วนี้ เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคล ๒๘
ของพระพุทธรเจ้าให้เจริญ บานแก้วนั้นคือธรรม ไค้แก่ มรรคและผล อาจสามารถสองธรรม
มือนิจจะ เป็นตน ด้วยความวิเศษยิ่ง อิกนัยหนึ่งท่านกล่าวอธิบายว่า เพอห้ามข้าศึกคือกิเลส
มลทินทั้งปวงของโลก ๓

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มรรคมืองค์ ๘ หมายถึง ทางมืองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ ไค้แก่ ๑. สัมมา-
ทิฏฐิ เห็นชอบ ๒. สัมมาสังกัปปะ คำริชอบ ๓. สัมมาวาจา พุคชอบ ๔. สัมมากัมมันตะ
ทำการงานชอบ ๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ๖. สัมมาวายามะ เพียรพยายามชอบ
๗. สัมมาสติ ระลึกรชอบ ๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ (พ.พ.ศ. ๒๔๕/๑๗๘)

มงคลว่า เสกจุดจุด ความว่า เสกฉัตรแก้วนี้เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรูปทั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธรูปเจ้าให้เจริญ เสกฉัตรนั้นทรงไว้ซึ่งสิริของพระพุทธรูปเจ้า ประดับด้วยพระสัตัพัญญุตญาณ พระสัตัพัญญุตญาณนี้ชื่อว่า พุทธรัตตะ ไม่มีรัตนอันยิ่งกว่า เสกฉัตรแก้วนั้นท่านกล่าวว่า สามารถเพื่อขมข่าก็คือกิเลสมลทินทั้งปวงและเสนาหาร กิณ นัยหนึ่งท่านกล่าวว่า การทรงไว้ซึ่งอรัญญิตมรรคและอรัญญิตผลชื่อว่า เสกฉัตรแก้ว เสกฉัตร แก้วนั้นประดับแล้วด้วยพระสัตัพัญญุตญาณ เป็นสรรพมงคลที่ทรงไว้ซึ่งสิริของพระพุทธรูปเจ้า กำจัด มลทินคือกิเลสทั้งปวง เพื่อมิให้มลทินคือกิเลสทั้งปวงนั้นเข้าไป ก็ฉัตรท่านอธิบายว่า ชื่อว่า รูปกาย กล่าวคือลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ส่วนปลีกย่อยของฉัตรทั้งหมด ท่านอธิบายว่า ๗๐ ชื่อว่า อนุพยัญชนะ ๘๐ ส่วนฉัตรท่านอธิบายว่า ชื่อว่า ธรรมกาย อนึ่งสิริของฉัตร ท่านอธิบายว่า ชื่อว่าพระสัตัพัญญุตญาณ ท่านกล่าวว่า ฉัตรนี้พึงทราบที่สุดของความกำหนด ๔ อย่าง

อีกนัยหนึ่ง ก็ฉัตรท่านอธิบายว่ามี ๓ ชนิดคือ ปันณฉัตร วิลิมปิตฉัตร และเสกฉัตร ในฉัตรเหล่านั้น ปันณฉัตร เป็นฉัตรชนิดเดียวที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยอนุโลม ทรงห้ามฉัตร ๒ ชนิดแก่ภิกษุทั้งหลายโดยบาปชื่อว่า ภิกษุใดพึงกิน ภิกษุนั้นต้อง ๗๑ อบัติทุกกฎ^๒ ฉัตรชนิดเดียวที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลาย เป็นฉัตรที่สมควร แก่สมณะ ฉัตร ๒ ชนิดที่พระผู้มีพระภาคทรงห้ามแก่ภิกษุทั้งหลาย เป็นฉัตรที่สมควรแก่ฤๅษี

ในฉัตรเหล่านั้น ฉัตรโคจรทำด้วยใบของต้นไม้ มีใบตาลเป็นต้น ฉัตรนั้นชื่อว่า ปันณฉัตร ฉัตรโคจรทำด้วยศิลาไม้ ฉาบด้วยครั่งและยางไม้ ฉัตรนั้นชื่อว่า วิลิมปิตฉัตร ฉัตรโคจรทำด้วยไม้ไผ่ หุ้มด้วยผาขาว ฉัตรนั้นชื่อว่า เสกฉัตร อนึ่งเสกฉัตรนั้นอัน ภิกษุทั้งหลายกินแล้ว ขอมชื่อวา เช่นกับบุตรองเรือน ฉัตร ๒ ชนิดพระผู้มีพระภาคทรงห้ามแล้ว

^๑อนุพยัญชนะ ๘๐ คูภาคยนวนก

^๒ทุกกฎ หมายถึง ความผิดวินัยเล็ก ๆ น้อย ส่วนมากเกี่ยวกับมารยาท

คูพันธ์เอกปิ่น มุฑุกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา, หน้า ๑๘๐.

แกภิกษุทั้งหลาย ภิกษุโจกระทำฉัตร ๒ ชนิดแล้วฟังกัน ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏในประโยค
ทั้งปวง^๑ คำคั่งนี้พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ผู้ทำสังคายนาพระธรรมกล่าวไว้ในการทำสังคายนา
ครั้งที่ ๑ ลักษณะพระพุทธรูปที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาัมชฉินนิกาย^๒ ท่านกล่าวว่า ภิกษุ
โจกระทำฉัตร ๒ ชนิดแล้วฟังกัน ในเรื่องนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสคำนี้แกภิกษุทั้งหลายว่า
ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุใดเป็นอลัชชีและเป็นภิกษุชั่ว เป็นผู้ไม่มีความเกรงกลัว เป็นผู้ไม่
หนักแน่นในพระธรรม เป็นผู้กระด้างเพราะมานะ เป็นผู้ไม่เคารพในสิกขา เป็นผู้มีความ
ออยากเพราะโลภะ โทสะ และโมหะ ฟังกันวิลิปิฉัตรโดยความไม่เคารพพระตถาคต

พระผู้มีพระภาคตรัสคำนี้แกภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายในอนาคตภิกษุชั่วจำนวน
มาก เป็นผู้หวังลาภ เป็นผู้หวังยศ เป็นผู้หวังเกียรติ ชอบพูดคุย เป็นผู้เพิดเพลินใน
หมู่คณะ เป็นผู้ยียนตีในหมู่คณะ เป็นผู้มีความโกรเพราะโทสะ เป็นผู้มีความโกรเพราะโมหะ ๗๓
เป็นผู้กระด้างเพราะมานะ เป็นผู้ถูกความโกรธครอบงำ เป็นผู้ต้องการปกครองสงฆ์ใหญ่
เป็นผู้หนักแน่นในพระธรรม เป็นผู้ไม่มีความเคารพในพระธรรม ย่อมกันวิลิปิฉัตรและ
เศวตฉัตร แสดงแกอุบาสกและอุบาสิกาผู้บาป ผู้เชื่ออยู่ อุบาสกและอุบาสิกาผู้บาปเหล่านั้น
เชื่ออยู่ซึ่งกรรมคือการกระทำของภิกษุบาปเหล่านั้น ย่อมกระทำให้งั้นขึ้นไปด้วยคิดว่า พระ
ผู้เป็นเจ้าของเหล่านั้นย่อมแสดงภาวณาทิชื่อว่า มหากรรมฐาน^๓ เพราะเหตุนี้ เราจะอยู่ปริวาส

^๑อาบัติทุกกฏในประโยคทั้งปวง หมายถึง อาบัติที่ต้องเพราะทำเองและใช้ให้
คนอื่นทำ เรียกว่า สาธัตติโกประโยค และอาบัติที่ต้องเพราะทำเอง ไม่ต้องเพราะใช้ให้
คนอื่นทำ เรียกว่า อนาธัตติโกประโยค (อุปกกรณ์วินัยมุข ๑ : ๒๕)

^๒ในอรรถกถาัมชฉินนิกายกล่าวว่า พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทไว้ที่แม่น้ำ
นิมมทานทีและที่ภูเขาคัจจพันธ์ ส่วนลักษณะพระพุทธรูปมีปรากฏในคัมภีร์ สุมังคลวิลาสิปปี
อรรถกถาที่ฉินนิกาย มหาวรรค หน้า ๕๒.

^๓กรรมฐาน หมายถึง อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา มี อย่างคือ

๑. สมถภาวนา การฝึกสมาธิ ๒. วิปัสสนาภาวนา การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตาม
เป็นจริง (พ.พ.ศ. ๒๓/๕๐)

เราจะอยู่โคนไม้ เราจะอยู่ในที่แจ้ง ดังนี้แล

มงคลว่า รัตนขุติ ความว่า พระชรรคแก้วนี้ กล่าวคืออรหัตตมรรคและอรหัตตผล เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธเจ้าให้เจริญ พระชรรคแก้วนี้ เป็นรัตนะอย่างหนึ่งของโลก ๓ สามารถแก้จักษาก็คือกิเลสมลทินทั้งปวงและเสนา-
 มาร เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า เป็นรัตนะไม่มีรัตนะอื่นอีก ในพระชรรคแก้วนั้น พระ
 ชรรคแก้วคืออรหัตตมรรค เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาทเบื้องซ้าย พระชรรคแก้วคืออรหัตตผล
 เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาทเบื้องขวา พระชรรคแก้วนี้ท่านเรียกว่า ชรรครัตนะ พระชรรค
 แก้วนี้ประดับด้วยพระสัตัพัญญุตญาณที่ทรงไว้ซึ่งความเป็นพุทธะ เพราะฉะนั้นพระชรรคแก้วนี้
 ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า โมรหตุตา ความว่า กำทางนกงูที่เป็นพัตอันประเสริฐนี้ ประดับแล้ว
 อย่างวิจิตร เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธเจ้าให้เจริญ
 พัตอันประเสริฐและวิจิตรด้วยกำทางนกงูนั้น ท่านอธิบายไว้แล้วว่า หมายถึง พระมหากรุณา
 เหมือนอย่างว่าพระผู้มีพระภาคทรงตั้งแสดงธรรมมีเมตตาเป็นต้นอัน ยืนยงนักในพระทัยแก่
 สรรพสัตว์ ด้วยพระอาการ เช่นกับมหาสมุทรอันมีความเยนยงนัก เพราะพระมหากรุณาของ
 พระองค์ เพราะฉะนั้นพระมหากรุณานี้ท่านกล่าวว่า กำทางนกงูอันประเสริฐ พระมหา
 กรุณานี้ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า อุนฺหิสี ความว่า รัตนมงกุฎนี้เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสอง เป็นเหตุ
 ยังสิริมงคลของพระพุทธเจ้าให้เจริญ รัตนมงกุฎชื่อว่า พระสัตัพัญญุตญาณ ทรงพระสิริของ
 พระพุทธเจ้าไว้ ย่อมเป็นสิริที่วิเศษและยอดเยี่ยมยิ่งกว่าโลก ๓ รัตนมงกุฎนั้นเกิดเป็นเครื่อง
 เจริญสิริมงคลในโลก ๓ รัตนมงกุฎนี้ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ เพราะฉะนั้นรัตนมงกุฎนี้ท่าน
 เรียกว่า อุนฺหิสี

มงคลว่า อุนฺหิสี ความว่า อุนฺหิสีมีชายแห่งพระรัศมีพุ่งขึ้นไปแล้วจากพระเศียรของ
 พระผู้มีพระภาคประจุกุมรัศมีเหนือเศียร ปรากฏในทิศทั้ง ๔ และอนันตจักรวาล ครอบงำ
 ถึงพรหมโลก เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า อุนฺหิสีใดเป็นกุมรัศมีที่เบื้องบนพระเศียร แยก
 ออกจากพระเศียรของพระผู้มีพระภาค เป็นเปลวรัศมีที่ปรากฏในทิศทั้ง ๔ ในอนันตจักรวาล
 ครอบงำถึงพรหมโลก ท่านเรียกว่า พระเกตุมาลา

มงคลว่า รตนวาลลี ความว่า พวงแกวนี้วิจิตรคือประกอบด้วยดอกไม้ที่ร้อยไว้เป็นอัน
 คือด้วยเถาววัลย์ทอง อนึ่งสร้อยแก้ว กล่าวคืออรรถมรรคญาณและอรรถผลญาณ สามารถที่จะ
 เกี้ยวกลุ่มทั้งหมด ชื่อว่าเสมอด้วยรัตนะ ย่อมมีเพื่อบรรลुकความสุขในมรรคผลนิพพาน เพื่อประ-
 โยชนแก่กุลสาวโลก ๓ พวงแกวนี้เป็นสิ่งที่ทรงพระศลาศไว้ว ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ
 เถาววัลย์ทองนี้กล่าวคืออรรถมรรคญาณและอรรถผลญาณ ท่านเรียกว่า ธรรมรัตนะ สร้อยแก้ว
 นั้น เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธรเจ้าให้เจริญ

มงคลว่า มณีพาลวิษุณี ความว่า มงคลนี้เป็นพัดแกวอันเล็ก ๆ อนึ่งพัดขนหาง
 ทรายแกวมณีอันเล็กนั้น ท่านอธิบายว่า เป็นพัดขนหางทรายแกวมณีอันเล็ก กล่าวคือพระมหา-
 กรุณา อนึ่งพัดขนหางทรายแกวมณีกล่าวคือพระมหากรุณานั้นชื่อว่า จามรี เพราะวิจิตรแล้วกว่า ๗๗
 รัตนะทั้งปวง เพราะฉะนั้นพัดอันวิจิตรด้วยรัตนะนั้น ท่านเรียกว่า พัดขนหางทรายแกวมณี
 พัดขนหางทรายแกวมณีนั้น เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาทเป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธรเจ้าให้
 เจริญ อนึ่งพัดขนหางทรายแกวมณีนั้น ท่านอธิบายว่า เป็นพัดขนหางทรายแกวมณี กล่าวคือ
 พระมหากรุณา เหมือนอย่างว่าพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีเมตตาเป็นต้น เกิดเป็นความ
 เย็นอย่างยิ่งในพระหทัยแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยพระอาการ เช่นกับมหาสมุทรที่เย็น เพราะ
 พระมหากรุณาอย่างยิ่ง เพราะเหตุนี้พัดขนหางทรายแกวมณีนั้น ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

อนึ่งบทว่า วิษุณี ความว่า พัด ๕ ชนิดคือ พัดหางจามรี พัดกำหางนกยูง
 พัดทำด้วยผ้า พัดทำด้วยใบไม้ และพัดทำด้วยใบตาล

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จามรีพาลวิษุณี ความว่า พัดหางจามรีมี ๒ อย่างคือ
 พัดอันพึงกระทำด้วยหางจามรีโดยธรรมชาติ และพัดหางจามรีเทียม

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โมรหตุตวิษุณี ความว่า พัดที่ชื่อว่า โมรหตุตวิษุณีมี ๒
 อย่างคือ พัดที่ทำด้วยหางนกยูงโดยธรรมชาติ และพัดหางนกยูงเทียม

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วตุตวิษุณี ความว่า พัดที่ชื่อว่า วตุตวิษุณี คือพัดอันทำ
 แล้วด้วยผ้าที่เกิดแต่ผลฝ่ายเป็นต้น พัดท่านเรียกว่า พัดทำด้วยผ้า

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปณฺณวิษุณี ความว่า คือพัดที่ทำด้วยเปลือกไม้และเส้น
 ค่าย พัดนั้นท่านเรียกว่า พัดทำด้วยใบไม้

บทว่า ตาลปตุตวิษุณี คือพัดที่ทำด้วยใบตาล ท่านเรียกว่า พัดใบตาล

ในพักเหล่านั้น พักใบตาลอย่างเดี่ยวย่อมเป็นสิ่งที่สมควรแก่สมณะ พักที่
 ทำด้วยใบไม้ทั้งหมด เป็นสิ่งที่สมควรแก่สมณะ แต่พัก ๔ ชนิดที่เหลือ เป็นสิ่งที่สมควรแก่ภิกษุผู้
 พักมีพักใบตาลเป็นอันชนิดเดียว พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตอนุโลมแก่ภิกษุทั้งหลาย พักทั้ง ๔
 ชนิดพระผู้มีพระภาคทรงห้ามแล้วแก่ภิกษุทั้งหลาย แต่คำบาติว่า ภิกษุใดพึงถือต้องอาบัติทุกกฏ
 ท่านกล่าวว่า พักทั้ง ๔ ชนิดนี้เรียกว่า ธรรมปฏิสังยุตตา ท่านกล่าวว่า ภิกษุทั้งหลายผู้นั่ง
 เห็นธรรมมาสน์จับพักปิดหน้าเพื่อกล่าวธรรม ชื่อว่า ธรรมปฏิสังยุตตา หรือภิกษุเหล่านั้นกล่าว
 วินัยอยู่ ชื่อว่า ธรรมปฏิสังยุตตา อธิบายว่า ผู้ประกอบพร้อมด้วยธรรมทั้งปวง

๗๕

มงคลว่า สุนนทาม ความว่า พวงมะลิอันประเสริฐนี้เป็นพวงอันวิจิตรด้วยพุ่มหอย
 ที่อบและหอยไว้คี่แล้ว ควรเป็นที่รองรับซึ่งทองอันบุคคลกระทำแล้วให้เป็นพวงที่ประดับคี่แล้ว
 เป็นสิ่งประเสริฐสุดเพื่อพระพุทธเจ้า พวงดอกมะลิอันประเสริฐนั้นเกิดแล้วที่ฝ่ายพระพุทธบาททั้ง
 สอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธเจ้าให้เจริญ พวงดอกมะลิอันประเสริฐนั้นชื่อว่า
 มรรค ๔ ผล ๔ อันมีศีลมีกลิ่นหอมเป็นสาระ พวงดอกมะลิอันประเสริฐชื่อว่ามีศีลมีกลิ่นหอม
 เป็นสาระนั้น เป็นธรรมชาติมีกลิ่นหอมเกินเปรียบ คือสูงสุด ไต่แก่ประเสริฐกว่ากันชาติทั้ง
 ปวง พวงดอกมะลิอันประเสริฐมีศีลมีกลิ่นหอมเป็นสาระนั้น ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า รุกขุปปลิ ความว่า มงคลนี้ชื่อว่า อุดแดงอันประเสริฐ เกิดแล้วที่ฝ่ายพระ
 พุทธบาททั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธเจ้าให้เจริญ อุดแดงอันประเสริฐนั้นชื่อว่า
 ผล ๔ อันมีสมาธิมีกลิ่นหอมเป็นสาระ อุดแดงอันประเสริฐชื่อว่ามีสมาธิมีกลิ่นหอมเป็นสาระ
 นั้น เป็นธรรมชาติมีกลิ่นหอมเกินเปรียบ คือสูงสุด ไต่แก่ประเสริฐกว่ากันชาติทั้งปวง อุดแดง
 นี้ชื่อว่ามีสมาธิมีกลิ่นหอมเป็นสาระนั้น ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

๘๐

มงคลว่า นิลุอุปปลิ ความว่า มงคลนี้ชื่อว่า อุดเขียวอันประเสริฐ เกิดแล้วที่ฝ่ายพระ
 พุทธบาททั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธเจ้าให้เจริญ อุดเขียวอันประเสริฐนั้นชื่อว่า
 มรรค ๔ ผล ๔ อันมีปัญญา มีกลิ่นหอมเป็นสาระ อุดเขียวอันประเสริฐชื่อว่าปัญญา มีกลิ่นหอม
 เป็นสาระนั้น เป็นธรรมชาติมีกลิ่นหอมเกินเปรียบ คือสูงสุด ไต่แก่ประเสริฐกว่ากันชาติทั้งปวง
 เป็นธรรมชาติมีสาระสูงสุดกว่าดอกไม้มี่กลิ่นหอมทั้งหมด ย่อมมีกลิ่นพุ่งไปอย่างยิ่ง อุดเขียวอัน
 ประเสริฐนี้ชื่อว่าปัญญา มีกลิ่นหอมเป็นสาระ ก็อุดเขียวอันประเสริฐมีปัญญา มีกลิ่นหอมเป็นสาระ
 นี้ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า เสกขุปถ์ ความว่า อุบลชาวอันประเสริฐนี้เป็นราวกะว่าสี่ชาวขงสี่แห่งแกวมณีและแกวมุกดา อุบลชาวนั้นเกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธเจ้าให้เจริญ อุบลชาวอันประเสริฐนั้นชื่อว่า มรรค ๔ ผล ๔ อันมีสมาธิมีกลิ่นหอมเป็นสาระ อุบลชาวอันประเสริฐชื่อว่ามีสมาธิมีกลิ่นหอมเป็นสาระนี้เป็นรัตนะอันอุดมประเสริฐ มีกลิ่นหอมอย่างยิ่ง คือเป็นของสูงสุด ไคแก่ประเสริฐกว่าดอกไม้คือคันธชาติทั้งปวง เพราะฉะนั้นอุบลชาวอันประเสริฐมีสมาธิมีกลิ่นหอมเป็นสาระนี้ ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า ปทุม ความว่า มงคลนี้ชื่อว่า ปทุมอันประเสริฐเป็นราวกะว่ามีสี่เพียง ๔๑ คังสี่ของแกวมณี ปทุมอันประเสริฐนั้นเกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธเจ้าให้เจริญ ปทุมอันประเสริฐมีกลิ่นหอมเป็นสาระนั้นชื่อว่า มรรค ๔ ผล ๔ ปทุมอันประเสริฐมีกลิ่นหอมเป็นสาระ เป็นสิ่งสูงสุด ไคแก่ประเสริฐ เป็นธรรมชาติมีกลิ่นหอมพุ่งไปยิ่งกว่าดอกไม้คือปทุมชาติทั้งปวง เพราะฉะนั้นปทุมอันประเสริฐมีกลิ่นหอมเป็นสาระนั้น ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า ปุณฺทริก ความว่า มงคลนี้ชื่อว่า ปทุมชาวอันประเสริฐ เป็นธรรมชาติมีสี่ประคูกสี่แห่งแกวมุกดา ปุณฺทริกคือปทุมชาวอันประเสริฐนั้น เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธเจ้าให้เจริญ ปุณฺทริกอันประเสริฐนั้นมีกลิ่นหอมยิ่งนัก กล่าวคือวิมุตติญาณทัสสนะ^๑ เป็นธรรมชาติมีกลิ่นหอม คือสูงสุด ไคแก่ประเสริฐกว่าดอกไม้คือปุณฺทริกชาติทั้งปวง เพราะฉะนั้น ปุณฺทริกนั้นกล่าวคืออรรถมรรคญาณและอรรถผลญาณ ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า ปุณฺณมโฏ ความว่า มงคลนี้ชื่อว่า ภาชนะมณีรัตน์ เป็นที่ทรงไว้ซึ่งน้ำนม ๔๒ อันเต็มเปี่ยม กล่าวคืออมตมหานิพพานและโลกุตรธรรม ๔ เกิดแล้วที่ฝ่าพระพุทธรบาททั้งสอง เป็นเหตุยังสิริมงคลของพระพุทธเจ้าให้เจริญ เพราะฉะนั้นภาชนะรัตนมณีนั้นท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ สำหรับคน ที่ทรงน้ำนมไว้นั้นชื่อว่าภาชนะทองนี้ เป็นที่ตั้งอันเป็นที่สักการบูชาทั้งปวง

^๑วิมุตติญาณทัสสนะ หมายถึง ความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ (พ.พ.ศ. ๒๖๖/๑๔๖)

อันวิเศษของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ภาชนะรัตนมณีนั้นท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า จุกุมทูโท ความว่า มงคลนี้คือ กิจอันอุดม ๔ อย่าง กล่าวคือสังฆกรรม ๔ อันเป็นยิ่งนัก ย่อมเป็นที่อาศัยของสรรพสัตว์ เพื่อบรรจุมรรคผลนิพพาน เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นที่อาศัยของสรรพสัตว์อันใด สมุทรรทั้ง ๔ เป็นที่อาศัยของสรรพสัตว์ ฉะนั้น ทรงแสดงแล้วทั้งสังฆกรรม ๔ เพื่อประโยชน์แห่งความรอดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ ทั้งปวง เพราะฉะนั้น สมุทรรทั้ง ๔ คือสังฆกรรม ๔ นั้นท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า จุกุกวาโห ความว่า มงคลนี้ชื่อว่า ความรู้วิเศษของพระพุทธเจ้าอัน ๔^๑ เกิดแต่วิสัยของพระองค์ ชื่อว่าความรู้วิสัยใด ๆ ของสัตว์เหล่าอื่นไม่มี พระญาณวิเศษของพระพุทธเจ้านั้นชื่อว่า พระสัพพัญญุตญาณ อนึ่งพระญาณวิเศษของพระพุทธเจ้า ย่อมเป็น คุณชาติสามารถในอันทรงทราบเหตุทั้งปวงของวิสัยในโลก ๓ เพราะฉะนั้นจักรวาลอันชื่อว่า อนันตญาณนั้นท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า หิมวา ความว่า มงคลนี้เป็นชื่อแห่งรูปกายของพระผู้มีพระภาค มีสีเพียงคังสีแห่งทอง ไพโรจน์อยู่ รุ่งเรืองยิ่งกว่ารูปกายของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นพระหิมวันต์นั้น ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า สีเนรุ ความว่า มงคลนี้เป็นชื่อส่วนแห่งพระวรกายของพระผู้มีพระภาค ไม่หวั่นไหวตามโลกธรรม ๘^๒ ประเสริฐกว่าสรรพสัตว์อื่น ๆ ย่อมไม่มีส่วนแห่งกายอะไร ๆ เสมอเหมือน เพราะฉะนั้น ภูเขาสีเนรุนี้ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า สุริโย ความว่า พระอาทิตย์นี้ถูกขนานว่าเป็นพระนามของพระผู้มีพระภาค เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาคทรงกำจัดพงษ์แห่งความมืดอันกระทำให้เป็นดูบอด คือกิเลสทั้งปวงของโลก ๓ ด้วยสังฆกรรม ๔ แล้วบรรจุมรรคผลนิพพานอันหมดสภาพที่กระทำ

^๑โลกธรรม ๘ หมายถึง ธรรมที่ครอบงำสัตว์โลกอยู่และสัตว์โลกยอมเป็นไปตาม ธรรมนั้น ได้แก่ ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข และทุกข์ (คปธรรม ๕๕๑/๔๒๔)

ความบอคืออีกเลศ เพื่อความรอดพ้นจากทุกขสงสารฉนใด ดวงอาทิตย์ยอมกำจัดความมืด
อันทำให้เป็นผู้บอกของสรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์แก่การเห็น เพื่อความรูแจซึ่งสิ่งที่เป็นกุศล
และอกุศล ฉนนั้นเหมือนแก้ว เพราะฉะนั้นดวงอาทิตย์นั้นท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า จันทมา ความว่า มงคลนั้นชื่อว่า พระหทัยของพระผู้มีพระภาคอันมีความ
เย็นอย่างยิ่ง เช่นกับมหาสมุทร เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาคทรงยังธรรมมีเมตตาเป็นฉน
อันเย็นยิ่งนักให้เกิดมีในพระหทัยเพื่อสรรพสัตว์ ด้วยพระอาการ เช่นกับมหาสมุทรอันมีความเย็น
ยิ่งนัก เพราะพระมหากรุณาของพระองค์ฉนใด ฉนนัน ดวงจันทร์ก็เป็นราวกะว่าหัวใจแห่ง
สรรพสัตว์ทั้งหลาย เหมือนกับมหาสมุทรอันมีความเย็นยิ่งนัก เพราะฉะนั้น ดวงจันทร์นั้นท่าน
เรียกว่า พุทธรัตนะ อนึ่งดวงจันทร์นั้นคือ พระหทัยของพระผู้มีพระภาคอันไพโรจน์อย่างยิ่ง
ราวกะว่าดวงประทีปของสรรพสัตว์

มงคลว่า สุนัขขตุตา ความว่า ดวงจันทร์นี้แวดล้อมด้วยดาวนักษัตรของตน
ยอมขึ้นไปโดยทางอากาศกับดาวนักษัตรเหล่านั้น เพราะฉะนั้นดวงจันทร์นั้นท่านเรียกว่า
ดาวนักษัตร

มงคลว่า นกขตุตา ความว่า ดาวนักษัตรนี้ชื่อว่า พระหทัยของพระผู้มีพระภาค
อันมีความเย็นอย่างยิ่ง เช่นกับมหาสมุทร เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาคทรงยังธรรมมีเมตตา
เป็นศนอันเย็นยิ่งนักให้เกิดมีในพระหทัยเพื่อสรรพสัตว์ ด้วยพระอาการ เช่นกับมหาสมุทรอัน
มีความเย็นยิ่งนัก เพราะพระมหากรุณาของพระองค์ อนึ่งดาวนักษัตรนั้นคือ พระหทัยของพระ
ผู้มีพระภาคอันไพโรจน์อย่างยิ่ง ราวกะว่าดวงประทีปของสรรพสัตว์ เพราะฉะนั้น ดาวนักษ
ัตรนั้นท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุทธรัตนะ ความว่า พระโพธิสัตว์ของพวกเราผู้ประทับ
เหนือรัตนบัลลังก์ ณ โคนไม้มหาโพธิ์ ครัสถุพระสัพพัญญุตญาณด้วยพระองค์เองโดยชอบ
ไคพระนามเฉพาะว่า พุทธะ พระพุทธเจ้าของพวกเราพระองค์นั้นได้ปรากฏแก่ชาวโลกว่า

๑ ไม้มหาโพธิ์ หมายถึง ต้นไม้ชนิดหนึ่ง เดิมชาวอินเดียเรียกว่า อัสนัตตะ เนื่องจาก
พระพุทธเจ้าไคครัสถุไคตนไม้นี้ จึงเรียกต้นไม้ว่า โพธิ์ หรือโพธิพลกษ์ แปลว่า ต้นไม้ครัสถุ
ศุพันธ์เอกป็น มุทุกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา, หน้า ๔๔๙.

พุทธชะดวยพระสัพพัญญุตญาณ พระพุทธเจ้าของพวกเราพระองค์นั้น โลก ๓ เรียกว่า ผู้ตรัสรู้
พระสัพพัญญุตญาณ

พระสัพพัญญุตญาณนั้นคือ ญาณทั้ง ๓ ได้แก่ ญาณชื่อว่า ปุพเพนิวาสานุสติญาณ^๑ ใ
ชื่อว่า อตฺตญาณ^๒ ๑ ญาณชื่อว่า ทิพจักขุญาณ^๓ ใชื่อว่า ปัจจุบันญาณ^๔ ๑ ญาณชื่อว่า อาสวัก-
ขยญาณ^๕ ใชื่อว่า อนาคตญาณ^๖ ๑ ในญาณทั้ง ๓ เหล่านี้ ญาณชื่อว่า อาสวักขยญาณ ๔๖
กล่าวคืออนาคตญาณ ท่านเรียกว่า มหาโพธิญาณ^๗

อนึ่งบพว่า พุทธรัตนะ นี้คือคุณวิเศษ กล่าวคืออรรถมรรคญาณและอรรถผลญาณของ
พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ กำจัดกิเลสทั้งปวง บริสุทธิ์ ประดับแลวด้วยพระสัพพัญญุตญาณ
ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

^๑ปุพเพนิวาสานุสติญาณ หมายถึง ญาณเป็นเหตุระลึกถึงชั้นที่อาศัยอยู่ในกาลก่อน
ใ (พ.พ.ศ. ๕๖/๗๑)

^๒อตฺตญาณ หมายถึง ญาณหยั่งรู้อัตถิและสาวหาเหตุปัจจัยต่อเนื่องมาใ (พ.พ.ศ.
๕๔/๕๕)

^๓ทิพจักขุญาณ หมายถึง ญาณเป็นเครื่องเห็นการเวียนววยตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จุขุปปาทญาณ (พ.พ.ศ. ๕๒/๗๒)

^๔ปัจจุบันญาณ หมายถึง ญาณหยั่งรู้ปัจจุบัน แห่งซึ่งถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของ
เรื่องที่เป็นไปอยู่ (พ.พ.ศ. ๕๔/๕๖)

^๕อาสวักขยญาณ หมายถึง ญาณหยั่งรู้ในธรรมที่สิ้นไปแ อาสวะทั้งหลาย (พ.พ.ศ.
๕๒/๗๒)

^๖อนาคตญาณ หมายถึง ญาณหยั่งรู้อนาคต หยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปใ (พ.พ.ศ.
๕๔/๕๕)

^๗มหาโพธิญาณ หมายถึง ญาณเป็นเครื่องตรัสรู้ ความตรัสรู้ที่ใสำเร็จเป็นพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า (พจนานุกรมบาลี - ไทย หน้า ๔๔๔)

อนึ่งบทว่า พุทธรัตนะ นี้คือคุณวิเศษ กล่าวคืออหัตมรรคญาณและอหัตตผลญาณของ
พระปัจเจกพุทธเจ้าทุกพระองค์ กำจัดกิเลสทั้งปวง บริสุทธิ์ ประดับแล้วด้วยพระปัจเจก-
โพธิญาณ* ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

บทว่า ธรรมรัตนะ นี้คือคุณวิเศษ กล่าวคืออหัตมรรคญาณและอหัตตผลญาณของ
โลกุตระธรรม ๘ กำจัดกิเลสทั้งปวง เป็นโลกุตระธรรม ๘ ที่บริสุทธิ ท่านเรียกว่า ธรรมรัตนะ

บทว่า สังฆรัตนะ นี้คือคุณวิเศษ กล่าวคืออหัตมรรคญาณและอหัตตผลญาณของ
พระอรหันตซึ่งมีคือนพระอัครสาวก กำจัดกิเลสทั้งปวง บริสุทธิ์ ประดับแล้วด้วยอหัตตผล
ท่านเรียกว่า สังฆรัตนะ

มงคลว่า จตุตาโร มหาทวีป ความว่า มหาทวีปทั้ง ๔ เหล่านี้เป็นราวกะว่า
สังฆธรรม ๔ ย่อมเป็นที่อาศัยของสรรพสัตว์ เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นที่พึ่ง
ที่อาศัยของสรรพสัตว์ในห้วงมหรรณพคือทุกขสงสาร ย่อมประคองฐานเพื่ออันรับรู้อีกของสรรพ-
สัตว์ผู้ไม่รู้ซึ่งสังฆธรรม ๔ ฉนใด พระผู้มีพระภาคทรงเป็นธรรมประทีป ทรงเป็นที่พึ่งโดย
ธรรมของสรรพสัตว์ ยังสรรพสัตว์ใหญ่ซึ่งสังฆธรรม ๔ ฉนนัน มหาทวีป ๔ เป็นคฤสังฆธรรม ๔
๔ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วแก่สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์แห่งการรอดพ้นจากทุกข์ใน
สงสาร เพราะฉะนั้น มหาทวีป ๔ นั้นท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า ทวิสหสฺสปริตฺตทีปรีวารกา ความว่า ทวีปน้อยสองพันทวีปนี้ย่อมเป็นบริวาร
ของทวีปใหญ่ทั้ง ๔ เหมือนอย่างว่า ทวีปน้อยสองพันทวีปนี้เป็นที่อาศัยของสรรพสัตว์ราวกะว่า
สังฆธรรม ๔ เป็นที่อาศัยของสรรพสัตว์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วฉนใด พระผู้มีพระภาค
ทรงเป็นธรรมประทีป ทรงเป็นที่พึ่งโดยธรรมของสรรพสัตว์ ยังสรรพสัตว์ใหญ่ซึ่งสังฆธรรม
๔ ฉนนัน ทวีปน้อยสองพันทวีปราวกะว่าสังฆธรรม ๔ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วแก่สรรพ-
สัตว์ เพื่อประโยชน์แห่งการรอดพ้นจากทุกข์ในสงสาร เพราะเหตุใด เพราะเหตุฉนนัน
ทวีปน้อยสองพันทวีป ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

*ปัจเจกโพธิญาณ หมายถึง ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้แห่งพระพุทฺธเจ้าผู้เดียวเฉพาะ
ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อมเฉพาะตัว (พจนานุกรมบาลี - ไทย หน้า ๓๕๑)

มงคลว่า สปีวาโร จุกวฤติราชา ความว่า จริงอยู่ พระเจ้าจักรพรรดิพร้อม
กับบริวารนี้ หมายถึง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นใหญ่แห่งโลก ๓ มีพระภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร
ฉนโค พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมกับบริวารของพระองค์ ทรงเป็นใหญ่ในโลกนี้ฉนนัน เหมือนกัน
เพราะเหตุนี้พระเจ้าจักรพรรดินั้น ท่านเรียกว่า พุทธรัคคะ

มงคลว่า ทกขินาฎฎเสกสฺสโฆ ความว่า ก็สังข์ขาวเวียนขวานี้หมายถึง ๕๕
พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกุศลธรรมที่บริสุทธีกัลโลก ๓ เพื่อหมุนเวียนจากธรรมคือ อุกถล-
กรรมบถ ๑๐^๑ ที่ไม่บริสุทธิ ตั้งอยู่แล้วในธรรมคือ กุศลกรรมบถ ๑๐^๒ ที่บริสุทธิ แล้วทราบ
แมชงกรรมคืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่บริสุทธิ ราวกะว่าสังข์ขาว รอยเวียนของสังข์ขอมรุ่ง-
เรืองเป็นอย่างไรกัลโลก ๓ ค่ายเคียรที่คิมของคณฉนโค มือซ้ายที่เปื้อนมลทินไม่บริสุทธิแล้ว
บริสุทธิคายนาคือศีล ขวาระแล้วคายนกุศลธรรมที่บริสุทธิคายนมือขวา ตั้งอยู่ในกุศลธรรมที่บริสุทธิ
เหมือนสังข์ขาวฉนนัน อนึ่งกรรมที่บริสุทธิฉนนันยอมค่างอยู่โคเพราะกุศลธรรมทั้งหลาย ก็
กรรมนั้นเวียนไปรอบคายนกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นกรรมบริสุทธิ เป็นมงคล ราวกะว่าสังข์
ขาวเวียนขวา เพราะฉนนัน สังข์ขาวเวียนขวานั้นท่านเรียกว่า พุทธรัคคะ

มงคลว่า สุวณฺณมจฺจนฺนคฺคํ ก็มงคลนี้คือ คุณแห่งพระอัครสาวกของพระผู้มีพระภาค ๕๐
ประทับแล้วทางเบื้องซ้ายและเบื้องขวา เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาและฤทธิ์ เป็นผู้ฝึกตนเอง
อยู่เสมอ ในคุณแห่งพระอัครสาวกนั้น พระอัครสาวกองค์หนึ่งไดนามว่า พระสารีบุตร เถระ
อนึ่งพระสารีบุตร เถระองค์นั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญามาก ย่อมเป็นผู้สามารถเพื่อนับหยาด
น้ำฝนที่ตกลงใจแสนหา พระสารีบุตรองค์นั้นผู้เปรียบเสมือนพลเดินเท้าของพระผู้มีพระภาค
พุทธเจ้า ย่อมสามารถเพื่อยังกรรมจักรให้เป็นไปแก่ชาวโลก ๓ และพระอัครสาวกอีกองค์
หนึ่งไดนามว่า พระมหาโมคคัลลานเถระ ก็พระมหาโมคคัลลานะองค์นั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย
ฤทธิ์มาก ย่อมสามารถเพื่อพลิกแผ่นดินใหญ่ทั้งหมด อนึ่งพระมหาโมคคัลลานเถระองค์นั้น

^๑อกุศลกรรมบถ ๑๐ คุณภาคผนวก

^๒กุศลกรรมบถ ๑๐ คุณภาคผนวก

(ก็ทำได้เช่นนั้น) เหมือนบุรุษถือผลมะขามป้อมวางไว้ในมือของตน เพราะฉะนั้นคุณแห่งพระ
อัครสาวกนั้น ท่านเรียกว่า คุณแห่งปลาทอง คุณแห่งพระอัครสาวกนี้ท่านเรียกว่า สังฆรัตนะ

มงคลว่า ยุคลจักร์ ความว่า มงคลนี้คือชื่อรัตนจักรทั้งสอง ได้แก่ พุทธรัตนจักร
และสังฆรัตนจักร ในรัตนจักรทั้งสองนั้น เหมือนอย่างว่าพระผู้มีพระภาคผู้ทรงยังธรรมจักร
ให้หมุนไปอยู่แก่ชาวโลก ๓ ย่อมมีเพื่อบรรจุมรรคผลนิพพาน นี้ย่อมชื่อว่า รัตนจักร เหมือน
อย่างนั้น พระสาวกบุตรเดระผู้เป็นพระอัครสาวก ยังธรรมจักรให้หมุนไปอยู่แก่ชาวโลก ๓
ย่อมมีเพื่อบรรจุมรรคผลนิพพาน รัตนจักรนี้ชื่อว่า สังฆรัตนจักร อีกนัยหนึ่งรัตนจักรนี้ชื่อว่า
พุทธรัตนจักร รัตนจักรนี้ชื่อว่า สังฆรัตนจักร เพราะฉะนั้น รัตนจักรนี้กล่าวว่าเป็น พุทธ-
รัตนจักรและสังฆรัตนจักร จักรทั้งสองท่านเรียกว่า ยุคลจักร

มงคลว่า สตฺตมहाคฺคคา ความว่า แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๗ คือ โปชนงค์ ๗^๑ เหล่านี้
เป็นธรรมอันพระผู้มีพระภาคสามารถเพื่ออันชี้แจงให้บริบูรณ์ในใจแห่งสัตว์ทั้งปวงตามที่พระ
องค์ทรงปรารภณาแล้ว เป็นราวกะวาระแสงของแม่น้ำใหญ่ที่บริบูรณ์แล้ว ไม่บกพร่องไหลมา
แล้วควยกระแสดที่เขี้ยวยิ่ง เข้าไปสู่มหาสมุทรทำให้บริบูรณ์ เพราะฉะนั้นโปชนงค์ ๗ เหล่านี้
ท่านเรียกว่า แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๗ โปชนงค์ ๗ เหล่านี้ท่านเรียกว่า ธรรมรัตนะ

มงคลว่า สตฺตมहाสรา ความว่า กัสระใหญ่ทั้ง ๗ คือ อริยทรัพย์ ๗^๒ เหล่านี้
เป็นธรรมอันพระผู้มีพระภาคสามารถเพื่ออันชี้แจงให้บริบูรณ์ในใจแห่งสัตว์ทั้งปวงตามที่พระ
องค์ทรงปรารภณาแล้ว เป็นราวกะวาระสระใหญ่ทั้ง ๗ ที่บริบูรณ์แล้วไม่บกพร่อง ไหลมาแล้วควย
กระแสดที่เขี้ยวยิ่ง เข้าไปสู่มหาสมุทรทำให้บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น กัสระใหญ่ทั้ง ๗ เหล่านี้
ท่านเรียกว่า สระใหญ่ทั้ง ๗ อริยทรัพย์ ๗ เหล่านี้ท่านเรียกว่า ธรรมรัตนะ

^๑โปชนงค์ ๗ หมายถึงธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คูวิธานิพนธ์ หน้า ๑๖๔

^๒อริยทรัพย์ ๗ หมายถึง ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ คูวิธานิพนธ์

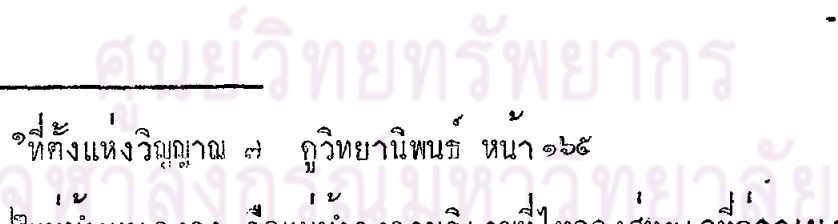
มงคลว่า สุตกมลภาวะเถลา ความว่า อนึ่งภูเขาคือใหญ่ทั้ง ๘ เหล่านี้คือ ที่ตั้งแห่ง วิญญาน ๘^๑ เป็นธรรมอันพระผู้มีพระภาคผู้ดำรงอยู่ในวิสัยแห่งวิญญานของพระองค์ สามารถ เพื่ออันชี้แจงให้บริบูรณ์ในใจแห่งสัตว์ทั้งปวงตามที่พระองค์ทรงปรารภมาแล้ว ภูเขาคือใหญ่ทั้ง ๘ ข้อมบริบูรณ์ด้วยความแกร่งกล้า อนึ่งที่ตั้งแห่งวิญญาน ๘ เหล่านี้ท่านเรียกว่า ภูเขาคือใหญ่ทั้ง ๘ แม้ภูเขาคือใหญ่ทั้ง ๘ เหล่านี้ท่านเรียกว่า ธรรมรัตนะ

ในบทนี้ สุตกมลภาวะ เป็นคนเหล่านี้ ชื่อว่าแม่นำใหญ่ทั้ง ๘ เป็นไฉน แม้นำใจ ทั้ง ๘ เหล่านี้มีชื่อดังนี้ แม้นำกตาคาโดยกำเนิด แม้นำยมนา แม้นำสรวุ แม้นำวิสติ แม้นำจิวติ แม้นำมทิ และแม้นำมหากงคา^๒

ชื่อว่าโพชฌงค์ ๘ เป็นไฉน โพชฌงค์ ๘ เหล่านี้มีชื่อดังนี้ สติสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิทีสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์^๓

ชื่อว่าสระใหญ่ทั้ง ๘ เป็นไฉน สระใหญ่ทั้ง ๘ เหล่านี้มีชื่อดังนี้ สระอโนคาค สระกณณมุณฑะ สระวรรตกะ สระกุนาถ สระฉัททันต์ สระมันตาคินี และสระสี่หีบปลาตะ

ชื่อว่าอริยทรัพย์ทั้ง ๘ เป็นไฉน อริยทรัพย์ทั้ง ๘ เหล่านี้มีชื่อดังนี้ ทรัพย์คือ ศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือhiri และทรัพย์คือโอตตัปปะ

^๑ที่ตั้งแห่งวิญญาน ๘ กุวิทยานิพนธ์ หน้า ๑๖๕

^๒แม่นำมหากงคา คือแม่นำกตาคาบริเวณที่ไหลลงสู่ทะเลที่อ่าวเบงกอล (คำอธิบายของรองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แยมั่นคคา)

^๓โพชฌงค์ ๘ คือ สติ ความระลึกได้, ธรรมวิจย การเลือกเฟ้นธรรม, วิริยะ ความเพียร, ปิที ความอิ่มใจ, ปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจ, สมาธิ ความตั้งใจมั่น และอุเบกขา ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามความเป็นจริง (พ.พ.ศ. ๒๓๗/๑๓๑)

^๔ควร เป็น สระรถการะ

ชื่อว่าภูเขาใหญ่ทั้ง ๗ เป็นไฉน ภูเขาใหญ่ทั้ง ๗ เหล่านี้มีชื่อดังนี้ ยุกนธร อธิสินธร กรวิก สุทัสสะเน เนมิสินธร วินทกะ และอัสดกัณ^๑

ที่ตั้งแห่งวิญญาน ๗ เป็นประเภทของวิญญาน ๗ เป็นไฉน ประเภทของวิญญาน ๗ มีชื่อดังนี้ อาวัชชนวิญญาน ทัสสนวิญญาน สัมปฏิจจนวิญญาน สันตีรณวิญญาน โวภูจัพ- ๘๕ พนวิญญาน ชวนวิญญาน และอาลัมปนวิญญาน^๒ อนึ่งประเภทของวิญญาน ๗ เหล่านี้ถ้าจะเรียก ว่า ที่ตั้งแห่งวิญญาน ๗

ในที่ตั้งแห่งวิญญาน ๗ เหล่านั้น ชื่อว่า อาวัชชนวิญญานคือ ความรู้แจ้งชื่อว่า วิญญานเป็นวิสัยแห่งอวิชชณะ อวิชชนวิญญานนี้ว่า กรรมชื่อนี้ บุคคลชื่อนี้กระทำแล้ว ความยังยืนมีอยู่ อันเรารู้แจ้งแล้วดังนี้ เมื่อนึกควยกำลังแห่งวิญญานคือจิตของตน ย่อมเป็นใหญ่ เป็นอธิบดีแห่งวิญญานทั้ง ๖ เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมเป็นใหญ่ เป็นอธิบดีแห่งพระราชอาณาอยู่ในทวีปทั้ง ๔ แห่งมณูมยทั้งหลาย และแห่งเครัจฉานทั้งหลาย

ชื่อว่าทัสสนวิญญาน ไต่แก วิญญานอันเป็นวิสัยแห่งความรู้เห็นว่า กรรมชื่อนี้ บุคคลชื่อนี้กระทำแล้ว ความยังยืนมีอยู่ อันเรารู้แจ้งแล้วดังนี้ นี้ชื่อว่า ทัสสนวิญญาน ๘๖

ภูเขาใหญ่ทั้ง ๗) ภูเขาผมนวก

^๒ที่ตั้งแห่งวิญญาน ๗ ในคัมภีร์นี้คือ อาวัชชนวิญญาน วิญญานที่ทำหน้าที่พิจารณา อารมณ์ใหม่, ทัสสนวิญญาน วิญญานที่ทำหน้าที่เห็นรูป, สัมปฏิจจนวิญญาน วิญญานที่ทำหน้าที่ รับอารมณ์, สันตีรณวิญญาน วิญญานที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์, โวภูจัพพนวิญญาน วิญญานที่ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์, ชวนวิญญาน วิญญานที่ทำหน้าที่แล่นเสพอารมณ์ อันเป็นช่วงที่ทำกรรม และอาลัมปนวิญญาน วิญญานที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อจากชวนะก่อนตกกวางค์ (พ.พ. ต.

๒๕๐/๒๒๗)

อนึ่งที่ตั้งแห่งวิญญาน ๗ ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหานิทานสูตร มีข้อความต่างจากที่ตั้งแห่งวิญญาน ๗ ในคัมภีร์นี้ ภูเขาผมนวก

การเห็นที่เป็นใหญ่ยิ่งกว่ากำลังแห่งจักขุวิญญาณของคนเพราะมีปัญญาวิญาณ^๑ มีรูป เป็นคน เป็นอารมณ์ ก็การเห็นนั้นเป็นผัสสนวิญาณ เปรียบเหมือนพระมหาเทวีผู้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมเป็นใหญ่ เป็นอธิบดีของอัครมเหสีของพระราชาทรงหลายผู้อยู่ในทวีปทั้ง ๔

อนึ่งสัมปฏิจจนวิญาณ ชื่อว่าวิญาณที่เป็นวิสัยแห่งการยึดถืออารมณ์ที่รู้ว่า กรรมชื่อนี้ บุคคลชื่อนี้กระทำแล้ว ความยังยืนมีอยู่ อันเรารู้แจ้งแล้วดังนี้ สัมปฏิจจนวิญาณนี้ ย่อมเป็นใหญ่ เป็นอธิบดีในการยึดถืออารมณ์ที่กำลังแห่งกายวิญาณของตนรับไว้แล้วของวิญาณทั้ง ๔ เปรียบเหมือนอำมาตย์ของพระราชายังอำมาตย์ ๔ นายให้รับคำสั่งด้วยอาญาของพระราช

อนึ่งสันตிரวิญาณ ชื่อว่าวิญาณเป็นวิสัยของการพิจารณาที่รู้ว่า กรรมชื่อนี้ บุคคลชื่อนี้กระทำแล้ว ความยังยืนมีอยู่ อันเรารู้แจ้งแล้วดังนี้ สันตிரวิญาณนี้ ย่อมเป็นใหญ่ เป็นอธิบดีในการพิจารณาด้วยกำลังแห่งวิญาณที่พิจารณาของตนของวิญาณทั้ง ๓ เหมือนเสนาบดียอมพิจารณาการกระทำของพระราช

อนึ่งโวภูมัพพวิญาณเป็นชื่อวิญาณอันเป็นวิสัยแห่งการตัดสินอารมณ์ที่รู้ว่า กรรมชื่อนี้ บุคคลชื่อนี้กระทำแล้ว ความยังยืนมีอยู่ อันเรารู้แจ้งแล้วดังนี้ โวภูมัพพวิญาณนี้ เป็นใหญ่ เป็นอธิบดีของวิญาณทั้ง ๒ ในการตัดสินอารมณ์ด้วยกำลังกายวิญาณของตน เหมือนหัวหน้าผู้รักษาประตูวัง

อนึ่งชวันวิญาณ ชื่อว่าวิญาณอันเป็นวิสัยแห่งการรับรสอารมณ์ที่รู้ว่า กรรมชื่อนี้ บุคคลชื่อนี้กระทำแล้ว ความยังยืนมีอยู่ อันเรารู้แจ้งแล้วดังนี้ ชวันวิญาณนี้ย่อมเป็นใหญ่ เป็นอธิบดีแห่งวิญาณดวง ๑ ด้วยกำลังของชวันวิญาณของตน เหมือนพ่อครัวหลวงยอมเป็นใหญ่ เป็นราวกะว่าชาวสุกอันบริสุทธิต้องพระราช เป็นอธิบดีของเครื่องกินอันมีรสทั้งปวง

^๑ปัญญาวิญาณ หมายถึง วิญาณ ๕ ได้แก่ ๑. จักขุวิญาณ ความรู้ทางตา ๒. โสทวิญาณ ความรู้อารมณ์ทางหู ๓. ชานวิญาณ ความรู้อารมณ์ทางจมูก ๔. ชิวหาวิญาณ ความรู้อารมณ์ทางลิ้น ๕. กายวิญาณ ความรู้อารมณ์ทางกาย (พ.พ.ศ. ๒๒๗/๑๖๔)

อนึ่งอาคัมพนวิญญาณ ชื่อว่าวิญญาณอันเป็นวิสัยแห่งความยินดียิ่งในอารมณ์มีรูปเป็นต้น
 ทราบว่า กรรมชื่อนี้ บุคคลชื่อนี้กระทำแล้ว ความยังยินดีมีอยู่ อันเรารู้อย่างแจ่มแจ้งนี้ อาคัม-
 พนวิญญาณนี้ย่อมเป็นใหญ่ เป็นอธิบดีในการยึดอารมณ์ด้วยความยินดียิ่ง ควบกำลังวิญญาณที่
 ยึดอารมณ์ของตน เหมือนพระราชอาคัมพนวิญญาณ เป็นอธิบดีของบุคคลแลพระนคร ควบกำลังที่
 ยึดอารมณ์แห่งบิณฑุญญาณของตน อนึ่งประเภทของวิญญาณ ๗ เหล่านี้ท่านเรียกว่า ที่ตั้งแห่ง
 วิญญาณ ๗ ควบประการดังนี้

มงคลว่า สุปุณณราชา ความว่า จริงอยู่ มงคลนี้คือ พระผู้มีพระภาคทรงกำจัด
 ชาติกัศัตถุทั้งหลายคือกิเลส ๑,๕๐๐ ของพระองค์คงจยญาณเพียงดังเพชร ก้าวคืออรรถ-
 มรรคญาณและอรรถผลญาณ ฉันทโค พญาครุฑยอมกำจัดนาคราชาผู้เป็นชาติกัศัตถุของตน ฉันทัน ๕๕
 เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคท่านเรียกว่า พญาครุฑ พญาครุฑที่ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า สุปุณณราชา ความว่า เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาคทรงสถิตอยู่ใน
 พระสัพพัญญุตญาณอันมีอยู่ในรูปกายของพระองค์ เพื่อรักษาพระองค์ และเพื่อรักษาชาวโลก ๓
 จากประโยชน์แก่การไม่ไปสู่อบาย ๔^๒ และนรกทั้งหลาย ฉันทโค แมพญาจรจะเช็กที่ยอมสถิต
 อยู่ในวังวนของตน เพื่อรักษาแม่ซึ่งตน และเพื่อรักษานบุตร ภรรยา และญาติทั้งหลายของตน

^๑กิเลส ๑,๕๐๐ คำนี้เป็นส่วนวนพูด เพียงบอกวากิเลสมีจำนวนมากมาย มีใช้ให้
 นับจำนวน

ดูพินเอกภิน มุทกัณต, ประมวลศัพท์ศาสนา, หน้า ๓๔.

^๒อบาย ๔ หมายถึง ภาวะหรือที่อันปราศจากความเจริญ มี ๔ สภาวะ ได้แก่

๑. นิรยะ คือ นรก สภาวะหรือที่อันไม่มีความสุข ความเจริญ
๒. ตีรัจฉานโยนิ กำเนิดตีรัจฉาน พวกมีคัมภีร์โง่เขลา
๓. บิตติวิสัย แคนแปรต ภูมิแห่งผู้ทิวกระหาย ไร้สุข
๔. อสุรกาย พวกหวาดหวั่นไร้ความรื่นเริง

จากซีกข้างปวง วันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า
พญาจรเข้ พญาจรเข้ท่านเรียกว่า พุทธรัตตะ

มงคลว่า ชงปฎากา ความว่า ชงชัยและชงปฎากาทองนี้ประดับแล้วควรรัตตะ ๘
ประการ กล่าวคืออหัตถมรรคญาณธรรมและอหัตถผลญาณธรรม ชงชัยและชงปฎากาทองนั้น
ประดับแล้วควยเครื่องบูชาพระพุทธรเจ้า กล่าวคืออริยมรรคธรรมและอริยผลธรรม เป็น ๑๐๐
มหามงคลอันประเสริฐ สูงสุดกว่ามงคลทั้งปวงของโลก ๓ เหมือนอย่างว่าพระผู้มีพระภาค
ทรงประกอบด้วยอริยมรรคธรรมและอริยผลธรรม ทรงปรากฏแก่ชาวโลก ๓ ราวกะว่าชงชัย
และชงปฎากาทอง พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงประกอบแล้วด้วยอริยมรรคธรรมและอริย-
ผลธรรม ย่อมไม่มีผู้เสมอเหมือนกับชาวโลก ๓ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียก
ว่า ชงชัยและชงปฎาก ฉะนั้น ชงชัยและชงปฎากท่านเรียกว่า พุทธรัตตะ

ในบทว่า พุทธรัตตะนั้น ศัพท์ว่า พุทธรัตตะนี้คือ ฉญาณ ๓ กล่าวคืออติฉญาณ ปัจจุบัน-
ญาณ และอนาคตญาณ พระผู้มีพระภาคพระองค์ใดตรัสรู้แล้วซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นได้พระนามว่า พุทธรัตตะ ศัพท์ว่า รัตตะ นี้คือ คุณวิเศษ
กล่าวคืออหัตถมรรคญาณและอหัตถผลญาณ กัจจกิลเลศทั้งปวงไม่เหลือแก่น้อยนิด บริสุทธ์
โรมลทินอะไร ๆ ประดับแล้วด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ท่านเรียกว่า รัตตะ

มงคลว่า รตนปลุลงกาสน์ ความว่า มงคลนี้ท่านเรียกว่า รัตนบัลลังก์อาสน์ของ
พระผู้มีพระภาคผู้ประทับเหนือรัตนบัลลังก์ ณ โคนไม้มหาโพธิ์ เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระ
ภาคผู้ประทับเหนือรัตนบัลลังก์ กล่าวคือพระสัพพัญญุตญาณ ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ย่อมเป็น
ใหญ่ เป็นอธิบดีในโลกทั้ง ๓ อนึ่งพระผู้มีพระภาคพระองค์ทรงปรากฏในโลก ๓ ว่า พุทโธ ๑๐๐
ควยพระสัพพัญญุตญาณ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงปรากฏกับชาวโลก ๓ พระผู้มีพระภาค
พระองค์นี้ได้รับการถวายพระนามว่า ผู้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณด้วยพระองค์เอง เพราะฉะนั้น
รัตนบัลลังก์นี้ท่านเรียกว่า เก้าอึกแว้ว เก้าอึกแว้วนี้ท่านเรียกว่า พุทธรัตตะ

มงคลว่า สุวณฺณจามโร ความว่า จามรทองนี้ประดับแล้วควรรัตตะ ๘ ประการ
กล่าวคืออหัตถมรรคญาณและอหัตถผลญาณ ย่อมเป็นเครื่องบูชาแด่พระพุทธรเจ้า เหมือนอย่างว่า
พระผู้มีพระภาคทรงตั้งแฉดั่งซึ่งธรรมมีเมตตาเป็นต้นอันมีความเย็นยิ่งนักในพระหทัย แก่ชาวโลก

ทั้ง ๓ ค้วยพระอาการเช่นกันมหาสมุทรอันมีความเย็นยิ่งนัก เพราะพระมหากรุณาของพระองค์
เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า จามรทอง อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าจามรทอง
มี ๒ ชนิดคือ จามรทองที่ทำค้วยหางจามรีโดยธรรมชาติ อีกชนิดหนึ่งคือ จามรทองที่ทำค้วย
วัตถุมีเท้าและใบไม้ เป็นต้น รุ่งเรื่องค้วยเครื่องประดับทั้งปวงของโลก ๓

ภูเขาท้งหลาย^๑ ไม่ชื่อว่าภูเขาศี (มีความงาม) ยกเว้นภูเขากรลาส ภูเขากรลาส
นี้เหมือนกับพระพุทธองค์ผู้งามยิ่ง ผู้รุ่งโรจน์ยิ่ง เพราะฉะนั้น ก็พระผู้มีพระภาคพระ
องค์นั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็นภูเขากรลาส ภูเขากรลาสนี้ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ

มงคลว่า สิวราชชา ความว่า มงคลนี้หมายถึงพระผู้มีพระภาคประคองพญาราชสีห์
ซึ่งมีพระสุรเสียงระบือไกลยิ่งนัก ทรงประคองค้วยเวสารัชชญาณ ๔ เสด็จเข้าไปสู่ธรรมสภา
ค้วยพุทธลีลา อยู่ในท่ามกลางบริษัท ๔ เพื่อทรงแสดงศีจธรรม ๔ ย่อมรุ่งโรจน์ยิ่ง พระผู้
มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ประคองแล้วค้วยเวสารัชชญาณ ๔ ไม่ทรงหวาดกลัว ประทับ ณ ท่า
กลางบริษัท ๔ ทรงแสดงศีจธรรม ๔ ค้วยความแคล้วกล้าในธรรม ฉันทโค พญาราชสีห์ก็
นั้นประคองค้วยลีลาของคน ไม่หวาดกลัว เข้าไปในท่ามกลางหมู่สัตว์ ยืนอยู่ รุ่งเรื่อง
ยิ่งนัก เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ท่านจึงกล่าวว่ พญาราชสีห์ พญาราชสีห์
นี้ท่านเรียกว่า พุทธรัตนะ ในประโยคข้างคั่นนั้นท่านก็เรียกพญาราชสีห์ว่า ธรรมรัตนะ
(ค้วย) พระผู้มีพระภาคผู้มีนามว่าสิวราชชา ท่านจึงกล่าวว่าเป็นผู้ตรัสรู้แล้วซึ่งการแห่งตลอด
พระสัพพัญญุตญาณ

ในบทท้งหลายเหล่านี้ คำว่า เวสารัชชญาณ ๔ ท่านเรียกว่า นโม ศุสฺส
ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ในบทเหล่านี้ บทนี้ว่า นโม พึงทราบว่ ชื่อว่าเวสารัช-
ชญาณขอ ๑ บทนี้ว่า ภควโต พึงทราบว่ ชื่อว่าเวสารัชชญาณขอ ๑ บทนี้ว่า อรหโต พึง
ทราบว่ ชื่อว่าเวสารัชชญาณขอ ๑ บทนี้ว่า สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส พึงทราบว่ ชื่อว่าเวสารัชช-
ญาณขอ ๑

^๑ข้อความตรงนี้เข้าใจว่าขาดหายไป

ในเวสารัชชญาณ ๔ เหล่านี้ บทที่ว่า นโม พึงทราบว่าเป็นเวสารัชชญาณข้อ ๑ อันเป็นข้อแรก บทว่า นโม พึงทราบความหมาย ๓ ประการคือ นอบนอมแด่พระพุทธเจ้า นอบนอมแด่พระธรรม นอบนอมแด่พระสงฆ์ เหมือนคำนี้ว่า หุหุหุหุ สุวาหาย

บรรดาศัพท์เหล่านี้ ศัพท์ว่า เสวยดีห์ พึงทราบว่า เป็นนิบาตมีโชตนเป็นอรรถ^๑ ประโยชน์อะไรด้วยการที่ท่านกล่าวคำว่า นโม พุทธสฺส นโม ชยมสฺส นโม สงฺฆสฺส การกล่าวคำว่า นโม พุทธสฺส นโม ชยมสฺส นโม สงฺฆสฺส เพื่อประโยชน์แก่การกำจัด อันตรายต่าง ๆ ทั้งปวง ๑๐๔

พึงทราบอธิบายในบทนี้ว่า หุหุหุหุ สุวาหาย ดังต่อไปนี้ บทว่า หุหุ ความว่า อันตรายทั้งปวง โรคเป็นอันมากมีประการต่าง ๆ เป็นอเนก ทุกข์เป็นอันมาก โศก เป็นอันมาก ซ้ำศึกเป็นอันมาก จัญไรเป็นอันมาก ภัยเป็นอันมาก ย่อมเกิดเป็นอันมาก เหล่าใด อันตรายทั้งปวงมีประการต่าง ๆ เป็นอันมากเหล่านั้น ย่อมสลายไป ย่อมพินาศไป ด้วยอำนาจของการนอบนอมพระพุทธเจ้า ด้วยอำนาจของการนอบนอมพระธรรม ด้วยอำนาจของการนอบนอมพระสงฆ์

บทว่า สุวาหาย ความว่า เพื่อความไม่เสื่อมไปในความสวัสดิด้วยดี อันตรายทั้งปวงเหล่าใดย่อมเกิดขึ้นมาก อันตรายทั้งปวงเหล่านั้นย่อมสลายไป พินาศไป ด้วยอำนาจของการนอบนอมพระพุทธเจ้า ด้วยอำนาจของการนอบนอมพระธรรม ด้วยอำนาจของการนอบนอมพระสงฆ์ บทว่า สุวาหาย ความว่า เพื่อยังความเป็นมงคลคือความสวัสดิด้วยดีไม่ให้เสื่อมไป ข้อนี้พึงทราบว่า เป็นเวสารัชชญาณข้อ ๑ ๑๐๕

บทที่ว่า ภควโต ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงจำแนก ทรงกำจัดโรคะ ทรงจำแนก ทรงกำจัดโทษะ ทรงจำแนก ทรงกำจัดโมหะ ทรงจำแนก ทรงกำจัดกองไถะ กองโทษะ กองโมหะด้วยพระญาณอันกว้างขวางของพระองค์ ทรงจำแนก ทรงกำจัดกรรม

>

^๑โชตนนิบาต คือ นิบาตที่ทำให้ความกระจำง (คำอธิบายของ น.อ. แยม ประพัฒน์ทอง)

กันจะพาไปสู่รททั้งปวง สัตว์ทั้งปวงเหล่านี้มีอยู่ในหมื่นโลกธาตุ คือหมู่วัตถุที่เป็นพวกคุณาภิตัญญู^๑ หมู่วัตถุที่เป็นพวกวิปริตัญญู^๒ หมู่วัตถุที่เป็นพวกเนยยะ^๓ หมู่วัตถุที่เป็นพวกปัทรมะ^๔ หมู่วัตถุที่มีฐิติคือกิเลสอยู่ในปัญญาจักขุ หมู่วัตถุที่มีฐิติคือกิเลสมากในปัญญาจักขุ หมู่วัตถุที่มีอินทรีย์กจฯ หมู่วัตถุที่มีอินทรีย์อ่อน หมู่วัตถุที่มีอาการดี หมู่วัตถุที่มีอาการชั่ว หมู่วัตถุที่มีใหญ่แจจโดยง่าย หมู่วัตถุที่มีใหญ่แจจโดยยาก หมู่วัตถุที่สมควร หมู่วัตถุที่ไม่สมควร ^{๑๐๖} หมู่วัตถุที่ตำราวม หมู่วัตถุที่ระดับกลาง หมู่วัตถุที่ประณีต ย่อมทรงจำแนกว่าหมู่วัตถุเหล่านี้เป็นรากจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต และวิตักกจริต พระผู้มีพระภาคทรงกระทำการจำแนกถวายพระญาณอันกว้างขวางของพระองค์ นี้ชื่อว่าเวสารัชชญาณขอ ^๑

บทนี้ว่า อรหโต ความว่า พระผู้มีพระภาคยอมสมควรเพื่อกำจัดกิเลสทั้งปวงให้ทั้งไกลถวายพระญาณอันกว้างขวางของพระองค์ เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า อรหิ พระผู้มีพระภาคยอมสมควรเพื่อกำจัดซึ่งซึ่งกำหนดสงสารจักรทั้งปวง^๕ เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า อรหิ พระผู้มีพระภาคยอมสมควรเพื่อบรรณปัจจัย ^๖ ทั้งปวง เพราะเหตุนี้

^๑คุณภิตัญญู คือ ผู้รู้เนื้อความในคาถาที่พระศาสดาทรงเปิดเผยแล้ว

^๒วิปริตัญญู คือ ผู้รู้เนื้อความในคาถาที่พระศาสดาทรงจำแนกแล้ว

^๓เนยยะ คือ ผู้พออนะนำได้

^๔ปัทรมะ คือ ผู้ับปัญญา สอนใหญ่โตแต่เพียงตัวบทคือพยัญชนะหรือถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถหรือความหมาย

^๕พระพุทเจ้าทรงกำจัดซึ่งกำหนดสงสารจักร คุภาคณวก

^๖ปัจจัย ๔ ได้แก่ จีวร ยานุงหม, ปิณฑาท อาหาร, เสนาสนะ ที่อยู่อาศัย, และกิจจานปัจจัยเกสัชบริวาร ยาและอุปกรณ์รักษาโรค (พ.พ.ศ. ๑๘๓/๑๒๗)

จึงทรงพระนามว่า อรหันต์ พระผู้มีพระภาคยอมไม่สมควร เพื่อกระทำซึ่งบาปกรรมทั้งปวง เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า อรหันต์

คำนี้ว่า อรหันต์ อรหันโถ สมมาสัมพุทธะ มีความว่า พระผู้มีพระภาคศรีสุ
เองโดยชอบซึ่งโสคาปัตติมรรคธรรมทั้งปวงถวายพระญาณอันกว้างขวางของพระองค์ เพราะ
เหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ พระผู้มีพระภาคศรีสุเองโดยชอบซึ่งสกทาตา-
มิมรรคธรรมทั้งปวง เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ พระผู้มีพระภาค
ศรีสุเองโดยชอบซึ่งอนาคามิมรรคธรรมทั้งปวง เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า สัมมา-
สัมพุทธะ พระผู้มีพระภาคศรีสุเองโดยชอบซึ่งอรัทธมรรคธรรมทั้งปวง เพราะเหตุนี้
จึงทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ พระผู้มีพระภาคศรีสุเองโดยชอบซึ่งโสคาปัตติมรรค
ทั้งปวง เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ พระผู้มีพระภาคศรีสุเองโดย
ชอบซึ่งสกทาคามิมรรคธรรมทั้งปวง เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ
พระผู้มีพระภาคศรีสุเองโดยชอบซึ่งอนาคามิมรรคธรรมทั้งปวง เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนาม
ว่า สัมมาสัมพุทธะ พระผู้มีพระภาคศรีสุเองโดยชอบซึ่งอรัทธมรรคธรรมทั้งปวง เพราะ
เหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ พระผู้มีพระภาคศรีสุเองโดยชอบซึ่งนิพพาน-
ธรรมคืออรัทธมรรค เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ พระผู้มีพระภาค
ศรีสุเองโดยชอบซึ่งนิพพานธรรมคืออรัทธมรรค เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า สัมมา-
สัมพุทธะ

ขอนอบน้อมแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น อนึ่ง คำนี้ว่า นโม มีความว่า
พระผู้มีพระภาคศรีสุพระคำรัสเป็นคณา นโม พุทธะสุต นโม ภุมมสุต นโม สงฺขสุต
เสยฺยถิติ หุฬุหุฬุ สุวาตาย ถวายพระญาณอันกว้างขวางของพระองค์

เทศนา ๒๔ คือ สภาวะ^๑ กุณ วิชา พละ เคช วิริยะ สติธิ^๒ กรรม ธรรม

^๑สภาวะ หมายถึง เรื่องที่ควรทำหรือเรื่องไม่ควรกระทำ (คำอธิบายของน.อ. แยม ประพันธ์ทอง)

^๒สติธิ หมายถึง เรื่องความสำเร็จ (คำอธิบายของน.อ. แยม ประพันธ์ทอง)

สัจจะ นิพพาน โมกษะ ภัยหะ หาน กิล ภัยณา นิกชะ^๑ บุญ ภาคยะ^๒ กษะ
ยศ สุข สิริ และรูป

อนึ่งธรรม ๑๖ ประการที่พระพุทธเจ้าและเทวดาทรงระลึกถึงคือ พระอินทร์
ทวยเทพ พระเจ้าจักรพรรดิ พรหม และมหาพรหม ฤๅษี และมหาฤๅษี มุนี และ
มหามุนี สัตบุรุษ มหาสัตบุรุษ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า พระ
อรหันต์ นักสิทธิ์วิทยากรทั้งปวง และอาจารย์ทางโลกทั้งปวง (อันตรายทั้งปวงเหล่านี้) ย่อม
ยอมเกิดขึ้นมาก (อันตรายทั้งปวงเหล่านั้น) ย่อมสลายไป พินาศไป ด้วยอำนาจของการ
การนอบนอมพระพุทธเจ้า ด้วยอำนาจของการนอบนอมพระธรรม ด้วยอำนาจของการ
นอบนอมพระสงฆ์ เพื่อความไม่เสื่อมไปแห่งความสวัสดิ์

สาวะของพระอินทร์ สาวะของเทวดา สาวะของพระเจ้าจักรพรรดิ สาวะ
ของพระมหาจักรพรรดิ สาวะของมหาพรหม สาวะของฤๅษี สาวะของมหาฤๅษี สาวะ
ของมุนี สาวะของมหามุนี สาวะของสัตบุรุษ สาวะของมหาสัตบุรุษ สาวะของพระ
พุทธเจ้า สาวะของพระปัจเจกพุทธเจ้า สาวะของพระอรหันต์ สาวะของนักสิทธิ์วิทยากร
ทั้งปวง ด้วยสาวะนี้หรือด้วยสัจจะนี้ ขอความสวัสดิ์จึงมี แก่ท่าน^๓ เพื่อความไม่เสื่อมหาย
บททั้งปวงทั้งทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง ด้วยประการฉะนี้

มงคลว่า พุยกุชราชา ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประทับ
ด้วยพระสัตัพัญญุตญาณและตรัสรู้แล้วเห็นรัตนบัลลังก์ ณ โคนไม้มหาโพธิ์ที่มีอยู่แก่พระองค์
อนึ่งพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นได้รับการถวายพระนามว่า พุทธะด้วยพระสัตัพัญญุตญาณ
ยอมปรากฏในโลกทั้งปวง พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นอันชาวโลกทั้งปวงถวายพระนามว่า
บุตรสวรูปะสัตัพัญญุตญาณ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า พุคฺคชราชา

^๑นิกชะ คือ การลอบบวช

^๒ภาคยะ คือ ความมีโชค

^๓ในบทสวดมหาพิณนคฺ์ หน้า ๑๖ เป็น มยฺหํ จึงมีแก่ข้าพเจ้า

บรรดาบทเหล่านั้น ผู้ตรัสรู้พระสัมพันธคุณญาณเป็นโณ พระผู้มีพระภาคของพวก
 เราพระองค์นี้ตรัสรู้ปุพเพนิวาสานุสติญาณอันเป็นเอก เป็นญาณที่ ๑ ในปฐมยาม ตรัสรู้
 ทิพจักขุญาณ เป็นญาณที่ ๒ ในมัชฌิมยาม ตรัสรู้आสวักขยญาณ เป็นญาณที่ ๓ ในปัจฉิมยาม
 พระผู้มีพระภาคของพวกเราพระองค์นี้อันชาวโลก ๓ ถวายพระนามว่า ผู้ตรัสรู้พระสัมพันธคุณ-
 ญาณ

อีกอย่างหนึ่ง ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ชื่อว่าอดีตญาณ ส่วนทิพจักขุญาณ ชื่อว่า
 ปัจจุบันญาณ แตอาสวักขยญาณ ชื่อว่าอนาคตญาณ ด้วยประการฉะนี้ ญาณทั้ง ๓ เหล่านี้
 ท่านเรียกว่า พระสัมพันธคุณญาณ ในญาณทั้ง ๓ เหล่านี้ ญาณอันเป็นเอกชื่อว่า อาสวักขย-
 ญาณ ท่านเรียกว่า มหาโพธิญาณ พระสัมพันธคุณญาณคือมหาโพธิญาณนี้ท่านเรียกว่า พุทธะ ๑๑๐

อนึ่งกองปถวีชาตุน้อยหรือมาก ท่านเรียกว่าเจดีย์ด้วยอำนาจสมมติ การประดิษ-
 ฐานกลุ่มแห่งปถวีชาตุน้อยมีในธาตุเจดีย์ของพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายในที่ใด เจดีย์นี้ชื่อว่า มหา-
 เจดีย์ ชื่อว่า อนันตเจดีย์ ย่อมเป็นเจดีย์ที่ประเสริฐ สูงสุดของเจดีย์ทั้งปวง พระธาตุ
 องค์น้อยที่เป็นเจดีย์นั้นประเสริฐยิ่งกว่าการทำเจดีย์ด้วยรัตนะทั้งปวง ทอง และเงินที่ยิ่งใหญ่
 ทราบเท่าถึงยอดแห่งเขาเพื่อพรหมโลกชื่อ อภินันธุ

พระธาตุองค์น้อยที่เป็นเจดีย์ใดกันบุคคลกระทำแล้ว แม้มือองคุลีเป็นประมาณ
 เจดีย์นั้นเป็น อนันตเจดีย์ ประเสริฐยิ่งนัก สูงสุดกว่าเจดีย์ทั้งปวง เจดีย์รูปที่บุคคล
 กระทำแล้วด้วยวัตถุมีกิ่งของทนมหาโพธิ เป็นตน กี้ หรือพระพุทธรูปอันบุคคลกระทำแล้ว
 กี้ มหาโพธิเจดีย์รูปนั้น พระพุทธรูป สูงสุดกว่าเจดีย์ทั้งปวง กว่าพระพุทธรูปทั้งปวงที่ทำ
 ด้วยรัตนะทั้งปวง มีทองและเงิน (เป็นตน) กี้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา หรือ ๑๑๑
 บริษัท ๔ เหล่าใดกระทำการบำรุงพระพุทธรูปหรือตนโพธิทั้งเย็น ทั้งเข้า บุคคลเหล่านั้นเป็น
 รวากะว่ากระทำการบำรุงด้วยอาการที่ดำรงอยู่ของพระศตภาค อนึ่งบริษัทเหล่าใด ย่อม
 จำระ ย่อมตัด ย่อมรื้อถอนไม้และเถาวัลย์ที่ลานของพระพุทธรูป หรือลานของพระเจดีย์ หรือ
 ลานตนโพธิ กระทำให้บริสุทธิ์ โปรยปรายน้ำและทรายทั้งหลาย กับบริษัทเหล่านั้นเป็นราว
 กะว่าถือเอาทิพยโอสถ ยิงโรคและพยาธิที่เป็นตัวบีบคั้นให้สงบระงับ เมื่อใส่เข้าไปแล้วใน
 พระสรีระที่ยังทรงอยู่ของพระศตภาค บริษัทเหล่านั้นเป็นผู้ไม่มีโรค ร่างกายบริสุทธิ์ ไม่มี

ศักร มีอายุยืน มีผิวพรรณเพียงดั่งสีแห่งทอง เป็นผู้รูปร่างยิ่ง มีความสุขมาก มียศมาก
ปีบริวารมาก อนึ่งถ้าบริษัทเหล่านั้นยอมปรารภนาซึ่งมนุษย์สมบัติ เทวสมบัติ หรือนิพพาน- ๑๑๖
สมบัติ บริษัทเหล่านั้นยอมไต่ถามที่ตนปรารภนา

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มนุสฺสสมฺปตฺติ ความว่า ย่อมได้สมบัติจักรพรรดิ
บทว่า เทวสมฺปตฺติ ความว่า ย่อมได้สมบัติพระพรหม สมบัติพระอินทร์ และสมบัติเทวดา
บทว่า นิพฺพานสมฺปตฺติ ความว่า ย่อมได้สมบัติพระพุทธเจ้า สมบัติพระปัจเจกพุทธเจ้า
สมบัติพระอัครสาวก สมบัติพระอสีติมหาสาวก และสมบัติพระอรหันตชีนาสพ

พระผู้มีพระภาคตรัสพระวจนะนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย บริษัทเหล่าใด
ยอมสักการะเคารพนับถือบูชาพระศาสดา สักการะเคารพนับถือบูชาพระธรรมวินัยของเรา
บริษัทเหล่านั้นชื่อว่า กระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากต่อเรา ภิกษุทั้งหลาย ก็บริษัทเหล่าใด ย่อม
กระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากต่อเรา กระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากพระธรรมวินัยของเรา บริษัท
เหล่านั้นชื่อว่า กระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากต่อเรา ภิกษุทั้งหลาย ก็บริษัทเหล่าใดยอมกระทำตน
เป็นผู้อุปัฏฐากพระธรรมวินัยของเรา ในกาลที่เราปรินิพพานแล้ว บริษัทเหล่านั้นชื่อว่า
กระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากต่อเรา ภิกษุทั้งหลาย ก็บริษัทเหล่าใดยอมกระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐาก
พระธรรมวินัยของเรา ย่อมกระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากพระพุทธรูป พระเจดีย์ พระมหาโพธิ
บริษัทเหล่านั้นชื่อว่า ย่อมกระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากต่อเรา ภิกษุทั้งหลาย ก็บริษัทเหล่าใดไม่
กระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากพระธรรมวินัยของเรา บริษัทเหล่านั้นชื่อว่า ไม่กระทำตนเป็นผู้
อุปัฏฐากต่อเรา ภิกษุทั้งหลาย ก็บริษัทเหล่าใดยอมกระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากเหมือนในกาล
ที่เราดำรงอยู่ บริษัทเหล่าใดเป็นผู้อุปัฏฐากมหาโพธิ ย่อมกระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากทุกอย่าง ๑๑๓
ด้วยสักกัจจการวะ ย่อมกระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากซึ่งฐานะทั้ง ๖ คือ ราก ลำต้น เปลือก
กิ่ง ใบ และผล บริษัทเหล่านั้นกระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากมหาโพธินี้ ชื่อว่ากระทำตนเป็น
ผู้อุปัฏฐาก เพราะฉะนั้น บริษัทเหล่านั้นกระทำตนเป็นผู้อุปัฏฐากมหาโพธินี้ชื่อว่า ย่อมสักการะ
เคารพนับถือบูชา บริษัทเหล่านั้นชื่อว่ายอมกระทำตนให้เป็นผู้อุปัฏฐากมหาโพธินี้

เจดีย์ทั้ง ๗ เหล่านี้คือ เจดีย์กอดวยทราย เจดีย์กอดวยหินเหนียว เจดีย์กอดวยอิฐ เจดีย์กอดวยศิลา เจดีย์กอดวยเงิน เจดีย์กอดวยทอง เจดีย์กอดวยแก้วดี เป็นประชุมแห่งปลว้ธาคู ท่านเรียกว่า เจดีย์กอดวยอำนาจสมมุติ เจดีย์ทั้ง ๗ เหล่านี้ชื่อว่า ทานมัย ศีลมัย และภาวนามัย ปกรณทั้ง ๗ เหล่านี้คือ อภิธรรมสังคิมปกรณ วิภังคปกรณ ธาตุกถापกรณ มุคคลปัญญาธิปกรณ กถาวัตถุปกรณ ยมกปกรณ และปฏิฐานปกรณ^๑ ประชุมแห่งธรรมท่านเรียกว่า เจดีย์ทั้ง ๗ ชื่อว่า ธรรมเจดีย์กอดวยอำนาจสมมุติ แสนแห่งกบของ ๑๐๔ กองขาปของสัตว์ทั้งปวง ย่อมสลายไปกอดวยอานภาพแห่งการกราบไหว้และบูชาเจดีย์ทั้ง ๗ เหล่านี้ กรรมอันเป็นบาปที่เชลมืออยู่ในสรีระของสัตว์ทั้งหลายผู้มีกรรมอันเป็นบาปอะไร ๆ ย่อมไม่มี เจดีย์ทั้ง ๑๔ ประการเหล่านี้เป็นทานมัย ศีลมัย และภาวนามัย ย่อมชื่อว่า วาสนาที่อบรมไว้ดีแล้ว

มงคลว่า ทิปิราชา ความว่า เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงยินดียิ่งใน วิสัยของกามคุณ ๕^๒ ในโลก ๓ อนึ่งพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ย่อมไม่ทรงยินดียิ่งซึ่ง อารมณ์อันน่าเบื่อหน่ายอย่างใดอย่างหนึ่งในโลก ๓ อนึ่งพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงยินดี อย่างยิ่งซึ่งโลกุตระธรรม ๘ กล่าวคือพระสัพพัญญุตญาณเป็นวิสัยของพระองค์ เพื่อประโยชน์ แก่อกุศลคือมรรคผลนิพพานของโลก ๓ เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ท่านเรียกว่า พญาเสด็จดาว

มงคลว่า พลาโห อสุสราชา ความว่า เหมือนอย่างว่า พญามาพาคาทกนั้นประกอบ กัยการไปกอดวยดี งดงามดวงสัตว์ทั้งปวง อนึ่งพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นประกอบแล้วกอดวย มหาตามพละ^๓ กล่าวคือการทรงไว้ซึ่งทศพลกายอันงดงามดวงสัตว์ทั้งปวง อนึ่งพระผู้มีพระภาค

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ปกรณทั้ง ๗ คูภาค่นวก

^๒กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโณฏฐัพพะ สิ่งสัมผัสทางกาย

(ม.บ. ๑๒/๑๙๗/๑๖๔)

^๓มหาตามพละ หมายถึง มีกำลังมาก

พระองค์นั้นทรงประกอบด้วยกำลังแห่งพระญาณอันว่องไว กล่าวคือการทรงไวซึ่งกำลังแห่ง
พระทศพลญาณ งดงามดวงสัตว์ทั้งปวง อนึ่งพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงประกอบด้วยกำลัง
แห่งพระญาณแห่งการไป งดงามดวงสัตว์ทั้งปวง เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ท่านเรียกว่า พุทธมาพลาหก

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทศพลญาณ ความว่า กำลังแห่งพระญาณรู้กรรมและ
มิใช่กรรม นี้เป็นพระญาณข้อแรก
กำลังแห่งพระญาณรู้กรรมอันเป็นภายในและวิบากอันเป็นภายใน เป็นพระญาณข้อที่ ๒
กำลังแห่งพระญาณรู้กรรมตัดรอน เป็นพระญาณข้อที่ ๓
กำลังแห่งพระญาณรู้เหตุแห่งความตางกันของธาตุ เป็นพระญาณข้อที่ ๔
กำลังแห่งพระญาณรู้ธรรมาศัยของสัตว์ทั้งหลาย เป็นพระญาณข้อที่ ๕
กำลังแห่งพระญาณรู้กิเลสที่หลีกภัยนาคเป็นต้น เป็นพระญาณข้อที่ ๖
กำลังแห่งพระญาณรู้ความกล้าและความอ่อนแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นพระญาณข้อที่ ๗
กำลังแห่งพระญาณรู้ความสืบทอดแห่งขันธที่มีอยู่ประจำแล้วในครั้งก่อน ๆ เป็นพระญาณข้อที่ ๘ ๑๑๖
กำลังแห่งพระญาณรู้กิจและปฏิสนธิของหมู่สัตว์ เป็นพระญาณข้อที่ ๙
กำลังแห่งพระญาณรู้กรรมตัดรอนทั้งปวง เป็นพระญาณข้อที่ ๑๐
พระทศพลญาณดังกล่าวนี้พึงทราบว่าเป็นพระทศพลญาณของพระผู้มีพระภาค บัณฑิตพึงทราบพระ
ศัพท์ปัญญุตญาณด้วยพระทศพลญาณเหล่านี้ ปุพเพนิวาสานุสติญาณชื่อว่า อคัตตญาณ ทิพจักขุญาณ
ชื่อว่า ปัจจุบันญาณ อาสวักขณญาณชื่อว่า อนาคตญาณ ญาณทั้ง ๓ ดังกล่าวนี้นั้นท่านเรียกว่า
พระศัพท์ปัญญุตญาณ

บทว่า ทศพลกาย ความว่า อนึ่ง พระกายของพระผู้มีพระภาคทรงกำลังของข้าง
แสนโกฏิ ท่านเรียกว่า กำลังพระกาย ๑๐ ของพระผู้มีพระภาค ก็กำลังพระกายของพระ
ผู้มีพระภาคทรงกำลังของข้างกาลาวกะ ข้างคิงเคยยะ ข้างตามทะ ข้างโรมัทระ ข้าง
บิงคละ ข้างคันธะ ข้างมังกค ข้างเหมะ ข้างอุโบสถ ข้างฉัททันต์ ท่านเรียกว่า

กำลังพระกาย ๑๐ กำลังของข้างปกติเกาลานเกาแสนเชือก เท่ากับกำลังของข้างกาลา- ๑๑๗
 วกะ ๑ เชือก กำลังของข้างกาลาวกะเกาลานเกาแสนเชือก เท่ากับกำลังของข้าง
 คังเคยยะ ๑ เชือก กำลังของข้างคังเคยยะเกาลานเกาแสนเชือก เท่ากับกำลังของข้าง
 ตามพะ ๑ เชือก กำลังของข้างตามพะเกาลานเกาแสนเชือก เท่ากับกำลังของข้างปึงพระ
 ๑ เชือก กำลังของข้างปึงพระเกาลานเกาแสนเชือก เท่ากับกำลังของข้างปึงคะ ๑ เชือก
 กำลังของข้างปึงคะเกาลานเกาแสนเชือก เท่ากับกำลังของข้างคันระ ๑ เชือก กำลังของ
 ข้างคันระเกาลานเกาแสนเชือก เท่ากับกำลังของข้างมงคล ๑ เชือก กำลังของข้างมงคล ๑๑๘
 เกาลานเกาแสนเชือก เท่ากับกำลังของข้างเหมะ ๑ เชือก กำลังของข้างเหมะเกาลานเกา
 แสนเชือก เท่ากับกำลังของข้างอุโบสถ ๑ เชือก กำลังของข้างอุโบสถเกาลานเกาแสนเชือก
 เท่ากับกำลังของข้างฉัททันต์ ๑ เชือก กำลังของข้างฉัททันต์เกาลานเกาแสนเชือก เท่ากับ
 กำลังของพระตถาคตพระองค์เดียว กำลังกายของข้างทั้งหลายมีข้างฉัททันต์ เป็นคน ประเสริฐ
 ที่สุดแห่งข้าง ๑๐ ประเภทเหล่านี้ ย่อมเท่ากับกำลังของพระตถาคตพระองค์เดียว นี้ท่าน
 เรียกว่า กำลังพระกาย ๑๐

มงคลว่า อุโปสถโธ ความว่า ก็พระผู้มีพระภาคไม่ทรงยินดีซึ่งอารมณ์อะไร ๆ
 ในวิสัยของกามคุณ ๕ ตลอดกาลทั้งปวง อันเป็นวิสัยของโลก ๓ แต่พระผู้มีพระภาคพระองค์
 นั้นทรงยินดีซึ่งโลกุตระคุณธรรม ๘ และพระนิพพาน กล่าวคือพระสัมพันธคุณอันเป็นวิสัยของ
 พระองค์ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า พญาข้างอุโบสถ ๑๑๙

มงคลว่า จันทนุตวาราชา ความว่า เพราะพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรง
 ประดับพระกายทั้งปวงของพระองค์ด้วยพระฉัพพรรณรังสี^๑ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ฉัพพรรณรังสี หมายถึง รังสี ๖ สีที่แผ่ออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า ได้แก่
 ๑. นิละ สีเขียวเหมือนดอกอัญชัน ๒. ปิตะ สีเหลืองเหมือนสีหรักาล ๓. โลหิตะ
 สีแดงเหมือนตะวันอ่อน ๔. โอทาตะ สีขาวเหมือนแผ่นเงิน ๕. มัญเชฐ สีขาวเหมือน
 ดอกเข่งหรือดอกหงอนไก่ ๖. ปภัสสร สีเลื่อมพรายเหมือนแก้วมณี (พจนานุกรมบาลี - ไทย
 หน้า ๒๒๗)

พระองค์นั้น ท่านเรียกว่า พญาช่างฉันทันต์

มงคลว่า วาสูกิ อรุณคราชา ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประทับ
ด้วยพระสัพพัญญุตญาณทั่วพระกายของพระองค์ ก็เพราะพญากาลนาคราชถวายแล้วซึ่งรัตน-
บัลลังก์อาสน์ของคนแต่พระผู้มีพระภาค ใดเป็นผู้มีใจยินดีแล้ว เพื่อความเกื้อกูลและประโยชน์
ของตน ครั้นนั้นพระผู้มีพระภาคประทับเสวยวิมุตติสุขเห็นอรหันต์บัลลังก์ เพื่อความเกื้อกูล
และประโยชน์ของพญากาลนาคราช เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ท่านเรียกว่า
พญาवासูกิ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาสูกิ ความว่า วาสูกินี้ท่านเรียกว่า บัลลังก์อาสน์
ประทับด้วยรัตนะ ๘ อัน อรุณคราชา ท่านเรียกว่า กาลนาคราช แต่วิมุตติสุขท่านเรียกว่า
นิพพานสุข

บทว่า อุโปสถโธ หมายถึง อริยบุคคลเข้าไปสงบระงับแล้วทั้งกายวิเวกและ
จิตวิเวก อยู่ในความวิเวกเพื่อประโยชน์แก่การป้องกันบาปทั้งปวง อันพระพุทธรเจ้าทุกพระ
องค์เรียกว่า อุโปสถ ๑๒๐

อนึ่งบทว่า วารณา หมายถึง อริยบุคคลอยู่ในความวิเวกเพื่อป้องกันกิเลสทั้งปวง
ท่านเรียกว่า อุโปสถ

บทว่า ราชา นี้มี ๒ จำพวกคือ โลกิยราชา ๑ โลกุตรรราชา ๑ ในราชาทั้ง
๒ ประเภทนั้น โลกิยราชาคือ พระเจ้าจักรพรรดิผู้อยู่อุโปสถไม่ขาดตอน อนึ่ง โลกุตรรราชา
คือ พระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า พระอัครสาวก พระมหาสาวก ๘๐ และพระอรหันต์-
ชีนาสพ ย่อมเป็นผู้ยินดีซึ่งอารมณ์คือ กายวิเวก จิตวิเวก และพระนิพพาน เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า พญาช่างอุโปสถ

อุโปสถในเบื้องต้นของพระอริยบุคคลทั้งหลายคือ อุโปสถ ๓ ในปักษ์ข้างขึ้น
อุโปสถ ๓ ในปักษ์ข้างแรม อุโปสถ ๑ ในวันที่ ๕ อุโปสถ ๑ ในวันที่ ๘ อุโปสถ ๑ ใน
วันที่ ๑๕ เหล่านี้ชื่อว่า อุโปสถ ๓ ในปักษ์ข้างขึ้น อุโปสถ ๑ ในวันที่ ๕ อุโปสถ ๑ ใน
วันที่ ๘ อุโปสถ ๑ ในวันที่ ๑๔ หรือ ๑๕ เหล่านี้ชื่อว่า อุโปสถ ๓ ในปักษ์ข้างแรม

พระอริยเจ้าทั้งหลายยอมเฝ้าจำ เพราะเหตุนี้เห็นว่าอุโบสถ อธิบายว่า ย่อมเป็นผู้
 เฝ้าถึงอยู่ด้วยศีลอันเป็นที่รักคือ ควบคุมอาการไม่รับประทาน กล่าวคือการไม่บริโภคอาหาร
 ควบคุมอาการทั้งปวง หรือควบคุมอาการดีกว่าการค้ำมีการค้ำน้ำนมสดและน้ำผึ้ง เป็นต้น

มงคลว่า หัสราชา ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคไม่ทรงยินดีซึ่งสมบัติ
 อันเป็นสาระทางโลกีย์ กล่าวคือเงิน ทอง มีรัตนะ ๘ ประการ เป็นต้น เป็นประเภท
 อนึ่งพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงยินดีซึ่งโลกุตระธรรม กล่าวคือมรรคผลนิพพาน เป็นราวกะ
 ราชของพระองค์ เหตุอันอะไร ๆ ของพระองค์ ย่อมเป็นสิ่งเกื้อกูลและประโยชน์แก่
 ชาวโลก ๓ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า พญาหงส์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หัส ความว่า บุคคลยอมยินดี คือยอมว่าเรึ่งซึ่ง ๑๒๒
 สมบัติอันเป็นสาระทางโลกีย์ กล่าวคือเงินและทอง มีรัตนะ ๘ ประการ เป็นต้น เป็นประ-
 เภท เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าโลกียหงส์ บุคคลยอมยินดี คือยอมว่าเรึ่งซึ่งสมบัติอันเป็นฝ่าย
 โลกุตระ กล่าวคือมรรคผลนิพพาน เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าโลกุตระหงส์

บทว่า ราชา ความว่า ศัพท์ว่า ราช มี ๒ จำพวกคือ จักกวัตติราชา ๑
 สัพพัญญุตญาณราชา ๑ พระราชาทรงยินดีซึ่งรัตนะ ๘ ประการ ชื่อว่า จักกวัตติราชา
 และพระราชาทรงยินดีซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ ชื่อว่า สัพพัญญุตญาณราชา เพราะฉะนั้น
 พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า พระราชา

มงคลว่า พลุกุกกุฏอุสกราชา ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นวัฏอุสกราช
 ในกาลก่อน ชื่อว่า สุมงคล ย่อมไม่ทรงยินดีซึ่งข้าศึก เพื่ออันกระทำความหวั่นไหวใน
 ทามกลางแห่งตน พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงประหารแล้วซึ่งข้าศึกคือการกระทำ
 อันเป็นโทษอันพระองค์ประทุษร้ายแล้ว ทรงยินดีอย่างยิ่งเพื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนา
 แก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า โคอุสกราชผู้มี
 นอกที่ทรงพลัง

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุสกราชา ความว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
 ท่านเรียกว่า อุสกราชา เพราะทรงประกอบแล้วด้วยกำลังคือขันติ บทว่า พลุกุกกุฏ
 ท่านเรียกว่า ข้าศึกคือการกระทำอันเป็นโทษ (อันพระพุทฺธเจ้า) ประทุษร้ายแล้ว บทว่า

พุกกุฎฎิ ท่านเรียกว่า ราคะ ท่านเรียกว่า พหุสันติ เพราะถึงพร้อมด้วยความเจริญแห่งกำลัง

มงคลว่า เอรಾವโณ นาคราชา ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรง ๑๒๖ แสดงอาการที่ตั้งอยู่แล้วในอริยธรรมของพระองค์เช่นกันกับนาคราชา^๑ เพราะนาคราชานั้นตั้งอยู่แล้วในอริยธรรม ย่อมยินดีซึ่งศีลสาร คุณสารอันยิ่งใหญ่เป็นนิตย์ อนึ่งนาคราชนั้นตั้งอยู่แล้วในอริยมรรคธรรม แสวงหาศีลสาร คุณสารอันยิ่งใหญ่เป็นนิตย์ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า พญาช้างเอราวัณ

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า เอ และ รา พึงเชื่อมเข้าด้วยกันว่า เอรา พึงทราบอธิบายในคำว่า เอรา ดังนี้ ท่านกล่าวว่า เอ เพราะอรรถว่า ย่อมแสวงหา คือแสวงหาศีลสาร คุณสารอันยิ่งใหญ่เป็นนิตย์ ท่านกล่าวว่า รา เพราะอรรถว่า ชื่นชม คือยินดีอย่างยิ่งซึ่งศีลสาร คุณสารอันยิ่งใหญ่เป็นนิตย์ โวโณ ท่านกล่าวว่า ศีลสาร คุณสาร อนึ่งนาคราชา ใค่นามว่า พระผู้มีพระภาค ศีลสาร ท่านเรียกว่า โลกุตระคุณ ๑๒๘

มงคลว่า สุวณฺณมฺกโร ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงยังอหัตถมรรคญาณและอหัตถผลญาณ กล่าวคืออวิชฌณาให้เป็นที่ไปอยู่ อันอะไร ๆ ไม่ขัดขวางแล้วในญะยธรรม^๒ อันดีทั้ง เช่นกับมหาสมุทร ทรงสามารถเพื่อที่จะคักขาต เป็นราวกะว่าทรงมีกิจอันทรงกระทำแล้วควยวิเชียรรัตน เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า มังกรทอง

มงคลว่า สุวณฺณมฺกโร ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงฝึกบริษัท ๔ ให้กำจัดกิฐิมานะในหัวใจของบริษัท ๔ เหล่านั้น อนึ่งพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงเป็นเหมือนภรรยาไปแล้วซึ่งละอองเกสรดอกไม้มือคอกปทุมเป็นตน ไม่เบียดเบียนกระทำความ ๑๒๕

^๑นาคราช ในที่นี้มีความหมาย ๒ อย่างคือ พญาช้าง หรือ พระราชาแห่งพระอริยบุคคล

^๒ญะยธรรม หมายถึง ธรรมที่ควรรู้ ธรรมที่ควรทราบ

ทรงพบแก่ปวงชาติป็นคอกปทุมเป็นต้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า
แมลงภู่ทอง

มงคลว่า จตุมุขมหาพรหม ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประกอบ
ด้วยพรหมวิหาร ๔ กล่าวคือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา อนึ่งพระผู้มีพระภาค
พระองค์นั้นทรงแสดงพรหมวิหาร ๔ แก่สัตว์ทั้งหลายที่มีบุญสมภารมากมายยิ่งนักอันสิ่งสมไว้
โดยชอบในสำนักของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในกาลก่อนของตน เหล่าใด ก็สัตว์เหล่านั้น
ยินดียิ่งในธรรมคือพรหมวิหาร ๔ ยังฉานให้เจริญแล้ว ย่อมเกิดในพรหมโลก เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า มหาพรหม ๔ หน้า

มงคลว่า สุวณฺณนาว่า ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงยังสัตว์ทั้งหลาย
ให้ขามมหาสมุทรคือสังสารด้วยเรือทอง กล่าวคืออรรถมรรคญาณและอรรถผลญาณ หอมบรรลุ
ถึงฝั่งคือพระนิพพาน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า เรือทอง

มงคลว่า รัตนปลุกฺกุโ ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคประทับเห็นที่ ๑๒๖
รัตนบัลลังก์ ณ โคนไม้มหาโพธิ ทรงกำจัดมารพร้อมด้วยเสนาควายนุภาพารมี ๑๐^๖ ของ
พระองค์ ย่อมยังมารให้พ่ายแพ้แก่พระองค์ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ท่านเรียกว่า รัตนบัลลังก์ อนึ่งรัตนบัลลังก์นั้นท่านเรียกว่า พระสัตตปัญญา

มงคลว่า คาสปญฺญ์ ท่านเรียกว่า พัดใบตาลอันประเสริฐ จริงอย่างนั้น พระ
ผู้มีพระภาคทรงตั้งสังฆธรรมมีเมตตาเป็นต้นอันเย็นยิ่งนักในพระหทัยแก่ชาวโลก ๓ ด้วย
พระอาการ เช่นกับมหาสมุทรอันเย็นยิ่งนัก เพราะพระมหากรุณาของพระองค์ เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า พัดใบตาล

บารมี ๑๐ คือ การกระทำที่ประเสริฐ เป็นธรรมส่วนหนึ่งที่สำคัญในอันที่ช่วยเหลือ
เกื้อกูลให้ถึงโพธิญาณ มี ๑๐ ประการ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี (การ
ออกบวช) ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี
และอุเบกขาบารมี (คยธรรม ๓๘๑/๒๖๔)

มงคลว่า สุวณฺณกัจฉโป ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงตัดกิเลส
ทั้งปวงถวายญาณเพียงคั้งเพชร กล่าวคืออหัตถมรรคญาณและอหัตถยลญาณของพระองค์ เพราะ
ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า เตาทอง

มงคลว่า วจฺจนกาคาวี ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโลกุตระ-
ธรรม ๘ ชื่อว่าอมตมหานิพพานแก่ชาวโลก ๓ เพราะพระมหาเมตตากฤณาของพระองค์
ก็เหมือนแม่โดยอภิมกระทำเมตตาคาจิตในลูกของตนด้วยความกรุณามาก เพราะฉะนั้น พระผู้มี
พระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า แม่โคลูกอ่อน

มงคลว่า กิณฺนโร ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคไม่ทรงเบียดเบียน
สรรพสัตว์ เพราะพระมหากรุณาของพระองค์ ไม่ทรงเบียดเบียนสรรพสัตว์ เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ท่านเรียกว่า กิณนร ท่านเรียกว่ามีจิตร่วมกันด้วยความเมตตากฤณา

มงคลว่า กิณฺนรี ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประกอบด้วยพระ
มหากรุณาของพระองค์ ไม่ทรงเบียดเบียนสรรพสัตว์ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์
นั้น ท่านเรียกว่า กิณนร

มงคลว่า กรวิโก ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงมรรคผล
นิพพานธรรม กล่าวคือโลกุตระธรรม ๘ แก่สัตว์ทั้งหลายด้วยพระสุรเสียงของพระองค์อันไพเราะ
ยิ่งนัก เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ท่านเรียกว่า นกการเวก

มงคลว่า มยฺยราชา ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประกอบด้วย
ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์
นั้น ท่านเรียกว่า พญานกยูง

มงคลว่า โกณฺจราชา ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคไม่ทรงก้าวสัมพันธ์
กับพื้นดิน เพื่อจะไป ทรงไปโดยทางอากาศด้วยฤทธิ์ของพระองค์ เพราะฉะนั้น พระผู้มี
พระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า พญานกกระเรียน

มงคลว่า จากวาทกราชา ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงมีพระสีหนาท
อันยิ่งใหญ่ ทรงประกอบด้วยการแสดงทศพลญาณธรรม พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงแสดง
ทศพลญาณธรรมแก่ชาวโลก ๓ เพื่อประโยชน์แก่การบรรจุมรรคผลนิพพาน เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า ญาณกจากพราภ

มงคลว่า ฐิวณชิวกราธา ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปลื้อง
สรรพสัตว์ด้วยมิจนาจีฬ ทรงคุ้มครองสัตว์ด้วยสัมมาจีฬ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระ
องค์นั้นท่านเรียกว่า ญาณกพรภิก

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิจจาจีฬ ความว่า ในโลกนี้สรรพสัตว์ที่ไปสู่อบาย ๑๒๔
และนรกยอมกระทำโจรกรรม ๘ กล่าวคือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร
มุสาวาท และสุราเมรยมัชชปาณะ^๑ โจรกรรม ๕ นี้สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้วในโลกนี้
ท่านเรียกว่า มิจจาจีฬ

บทว่า สัมมาจีฬ ความว่า ในโลกนี้สัตว์ทั้งหลายที่จะไปสู่สวรรค์ยอมไม่กระทำ
โจรกรรม ๕ กล่าวคือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร มุสาวาท และ
สุราเมรยมัชชปาณะ โจรกรรม ๕ ที่สัตว์ไม่กระทำแล้วในโลกนี้ ท่านเรียกว่า สัมมาจีฬ

มงคลว่า ฉกามาจรเทวโลกา ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคประทับ
เหนือคิลาอาสน์ชื่อว่า บันฑุกัมพล ๗ โคนไม้ปาริฉัตตกะ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทรงแสดง
พระอภิธรรม ๘ คัมภีร์แก่เทวดาพื้นโลกธาตุยุปรารณาจะทั้งธรรมในสำนักของพระองค์
ซึ่งพากันมาประชุมกันในภพดาวดึงส์ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า
ฉกามาจรเทวโลก

^๑โจรกรรม ๕ หมายถึง การทำบาป ๕ อย่าง ได้แก่ การทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง
ไป, การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยอาการหนึ่งขโมย, การประพฤตินิคมในกาม,
การพูดเท็จ และการคမ်းนำเมาคือสุราและเมรัย (พ.พ.ศ. ๒๐๔/๑๔๓)

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฉ คือ ชื่อการนับ ๒ บทว่า กามาวจรา คือ ๑๓๐
ชื่อว่ากามาวจรา เพราะอรรถว่า ทองเที่ยวในกาม บทว่า เทวโลกา ความว่า ท่าน
เรียกว่า เทวโลก ๒ คือ เทวโลกชั้นจาตุมหารชิกา เทวโลกชั้นดาวดึงส์ เทวโลกชั้น
ยามา เทวโลกชั้นคูลิต เทวโลกชั้นนิมมานรดี และเทวโลกชั้นปรินิมิตัวส์ดี

มงคลว่า โสฬสหพรหมโลกา ความว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคประทับ
แล้วควยพระกณเฑาะว์สูงสุดของพระพุทธเจ้าควยพระสัพพัญญุตญาณ ย่อมพิจารณาซึ่งอมตมหา-
นิพพานธรรมอันลึกซึ้งกล่าวคือ โลกุตตรธรรม ๘ เมื่อเป็นเช่นนั้น หมู่พรหมทั้งหมดหลายแสน
โกฏิย่อมมาแต่พรหมโลก เพราะเป็นผู้ปรารถนาเพื่อฟังธรรมในสำนักของพระองค์ ลำดับ
นั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอมตมหานิพพานธรรมอันลึกซึ้ง กล่าวคือ โลกุตตรธรรม ๘ แก่หมู่
พรหมทั้งหมด ในหมู่พรหมทั้งหมดหลายแสนโกฏิเหล่านั้น พรหม ๑๘ โกฏิ บรรลุแล้วซึ่ง ๑๓๑
อมตมหานิพพานธรรม พรหมที่เหลือได้เป็นโสดาบันพวก ๑ หมู่พรหมได้เป็นสกทาคามีพวก ๑
หมู่พรหมได้เป็นอนาคามีพวก ๑ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นท่านเรียกว่า
มหาพรหมโลก ๑๒

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมตมหานิพพานธรรม คือ ชื่อธรรมมีพระอรหัตตผลและ
พระนิพพานเป็นยอด ไม่ตาย ไม่เกิด ไม่มีความเกิด ไม่มีความแก่ ไม่มีความเจ็บไข้
ไม่มีความตาย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จึงตรัสเรียกพระนิพพานนี้ว่า อมตะ

อรรถกถาฉบับจบแล้วพร้อมควยการวินิจฉัยที่ประเสริฐ อีกอย่างหนึ่งพุทธบาทลักษณะ ๑๓๒
มงคลซึ่งเป็นอรรถกถา จบแล้ว อันบุคคลยึดถือก็ศึกษาเล่าเรียนการวินิจฉัยสรรพธรรมอันลึกซึ้ง
แะจะละเอียดยิ่งนี้ด้วยความอุตสาหะพยายาม

จบการพรรณนาพุทธบาทมงคล

๑ เทวโลก ๒ กระจายละเอียดในภาคผนวก